

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ
ΚΟΣΜΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΜΙΑΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ

ΡΗΘΕΙΣ ΤΗ: 25^η ΙΟΥΝΙΟΥ 1958
ΕΝ ΤΗ: ΜΕΓ. ΑΙΘΟΥΣΗ: ΤΩΝ ΤΕΛΕΤΩΝ
ΕΝΤΟΛΗ: ΤΗΣ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΤΙΜΗΤΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ
Κ. ΑΜΙΑΚΑ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ
ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1958

14091

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ
ΚΟΣΜΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΜΙΛΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ

ΡΗΘΕΙΣ ΤΗΣ 25^{ης} ΙΟΥΝΙΟΥ 1958
ΕΝ ΤΗΣ ΜΕΓ. ΑΙΘΟΥΣΗΣ ΤΩΝ ΤΕΛΕΤΩΝ
ΕΝΤΟΛΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΤΙΜΗΤΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ
Κ. ΑΜΙΛΚΑ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ
ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1958

ΑΜΙΑΚΑΣ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

Μακαριώτατοι,
Σεβασμώτατοι,
Κύριε Πρότασι,
Κυρίες και Κύριοι,
Σεβαστὲ καὶ ἀγαπητὲ Διδάσκαλε,

Ἡ θεία Πρόνοια ηὐδόκησε νὰ ἐπιτρέψη, ὥστε ὁ ὄρφανὸς ἔφηβος τοῦ 1919 — υἱὸς ἀτυχεστάτου καὶ προῶρως ἀποβιώσαντος συμφοιτητοῦ, φίλου καὶ συμπατριώτου, — τὸν ὁποῖον Σεῖς ὑπεδέχθητε εἰς τὸ τότε τμῆμα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν τὴν 20ὴν Σεπτεμβρίου 1919, διὰ νὰ τῷ ἀνακοινώσητε τὴν εὐχάριστον εἶδησιν, ὅτι εἰσήχθη εἰς τὴν γεραρὰν τῶν Ριζαρῶν Σχολὴν, ὡς ὑπότροφος τοῦ Γεν. Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου (προνοία τοῦ ἀοιδίμου Ἀθηνῶν Μελετίου), σᾶς ὑποδεχθῆ ἡμέρον, μετὰ 39 περίπου ἔτη, ὑπὸ πενταπλῆν ἰδιότητα ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ αἰθούσῃ, ἐν ἧ ἠσυνήχθημεν διὰ νὰ ἐορτάσωμεν τὸ σπάνιον καὶ πολλαπλοῦν Ἰωβηλαῖον Ὑμῶν, ὡς ἀνθρώπου, ἐπιστήμονος, διδασκάλου καὶ ἀνδρὸς ἀναλώσαντος τὸν βίον αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐπιστήμης, τῆς Ἐκκλησίας, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς νεότητος.

Σήμερον βεβαίως προέχει διὰ τὸν ὁμιλοῦντα, ἡ μετ' ὁμόφωνον πρότασιν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς δοθεῖσα εἰς αὐτὸν ἐντολὴ τῆς Συγκλήτου, ὅπως εἶπη τὸν προσήγοντα λόγον διὰ τὸν τιμώμενον, ἀλλ' εἶναι πράγματι δι' αὐτὸν ἐξόχως εὐχάριστον τὸ γεγονός, ὅτι σᾶς ὑποδέχεται: 1) ὡς μαθητῆς, ἐν εὐρείᾳ καὶ ἐν εἰδικωτέρᾳ ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ, καὶ δὴ καὶ ὡς εὐγνώμων μαθητῆς, δεχθεὶς τὴν εὐεργεσίαν τὴν ἐπαύριον μᾶς οἰκογενειακῆς τραγω-

δίας· 2) ὡς καθηγητῆς τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τούτῳ ἐπιστημ. ἐκπαιδευτηρίῳ τῆς Χώρας μας καὶ δὴ καὶ ὡς κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς· 3) ὡς Γεν. Γραμματεὺς τῆς αὐθορμήτως ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ διαπρεποῦς μαθητοῦ σας Μακαριωτάτου Ἀρχ/που Κύπρου κ. Μακαρίου Γ' συγκροτηθείσης Ἐπιτροπῆς ἐκδόσεως τιμητικοῦ τόμου ἐπὶ τῇ 45ετηρίδι ἐπιστημονικῆς δράσεως, 35ετηρίδι καὶ πλέον Πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας καὶ θὰ ἔπρεπε νῦν νὰ προσθέσω καὶ ὑπερτεσσαρακονταετοῦς ἐκκλησιαστικῆς δράσεως καὶ 4) ὡς προσωρινὸς διάδοχος ἐν τῇ ἔδρᾳ, τὴν ὁποίαν ἐπὶ 35 ἔτη ἀκριβῶς ἐτιμήσατε¹ ἐν Ἑλλάδι καὶ διεθνῶς. Ἀναμφιβόλως, αἱ πλέον συγκινητικαὶ ιδιότητες εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία.

Εἶναι, ὡσαύτως, πράγματι σπάνιον, ὅτι ὁ κατέχων τὴν πρώτην καὶ θεμελιώδη ἱστορικὴν ἔδραν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, μεθ' ἧς συνεδέθη, διὰ λόγους οὓς δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσω, ἡ Ἐκκλ. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, δύναται καὶ ὡς ἱστορικὸς τῶν δύο μαθημάτων νὰ ὑποδεχθῇ σήμερον ὑμᾶς ἐνταῦθα ἐν πλήρει ὑγείᾳ καὶ ἀκμῇ, ὡς ἱστορικὴν προσωπικότητα καὶ δὴ καὶ ὡς ἓνα τῶν τριῶν πρωταγωνιστῶν τῆς νεωτέρας προσπαθείας πρὸς ἀναδιοργάνωσιν, ἀνακαίνωσιν καὶ διεθνή, ἐν τῇ Οἰκουμένῃ κινήσει, προβολὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς παράγοντος ἰσχυροῦ εἰς τὰς διαχριστιανικὰς σχέσεις. Οἱ ἄλλοι δύο διαπρεπεῖς ἄνδρες, ὧν ὑπῆρξεν ὁ τιμώμενος πρῶτος συνεργάτης, ἦτοι οἱ ἀείμνηστοι Μελέτιος Ἀθηνῶν, ὁ εἶτα Οἰκουμ. Πατριάρχης, ἀποθανὼν ὡς Ἀλεξανδρείας († 1935) καὶ ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ὁ ἀοίδιμος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος καὶ τῶν διαπρεπεστάτων προκατόχων ἐν τῇ ἔδρᾳ, πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀπῆλθον ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν σκηνὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς, ἀφοῦ ἀτυχῶς ἐπὶ βραχεῖ χρόνῳ διαστήματι ἠδυνήθησαν, καὶ δὴ καὶ ὑπὸ λίαν ἀπροσφόρους συνθήκας ὁ πρῶτος, ν' ἀσκήσωσιν

1. Ὁ καθηγητῆς Ἀλιβιζᾶτος ἀπελύθη διὰ λόγους πολιτικοὺς τῷ 1920 καὶ ἐπαναδιωρίσθη τῷ 1922. Ὁθεν ἐδίδαξε τῷ 1919—20 ἔτος 1 καὶ 1922—1956 ἔτη 34, ἦτοι ἐν ὅλῳ 35 ἔτη.

οὐσιώδη ροπήν ἐπὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Σεῖς τοῦναντίον καὶ εὐτυχῶς ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἠσκήσατε ροπήν ἐπὶ τῶν ἐκκλ. πραγμάτων (ἐπὶ 5 ἀρχ/πων: Θεοκλήτου, Μελετίου, Χρυσοστόμου, Δαμασκηνοῦ καὶ Σπυρίδωνος).

Δὲν εἶναι εὐκόλον, φιλόμουσος ὁμήγηρις, νὰ ἐκτεθῆ πλήρως εἰς μίαν βραχεῖαν ὁμιλίαν ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ τιμωμένου καθηγητοῦ, διότι τοῦτο εἶναι πολυσχιδές. Δὲν θὰ ἀπεμακρυνόμην τῆς ἀληθείας ἰσχυριζόμενος, ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος ἡ βιογράφησις καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου, διότι εἶναι ἀσυνήθους εὐρύτητος διὰ τὴν ἐποχὴν μας, τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξειδικεύσεως. Ὅθεν θὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν κυρίων γραμμῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ τιμωμένου σεβαστοῦ καὶ ἀγαπητοῦ διδασκάλου.

Ὁ ὁμιλῶν, ἐν ὄψει τοῦ ὕλικου τὸ ὁποῖον εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του, λέγει, ὅτι εἶχε δίκαιον ἢ Ἐπιτροπεία τῆς ἐκδόσεως τοῦ τιμητικοῦ τόμου ἰσχυριζομένη, ὅτι οὗτος θ' «ἀποτελέσῃ δικαίαν ὀφειλὴν πρὸς τὸν ἀκάματον, σεμνὸν καὶ ἀνεπίδεικτον ἐργάτην τῆς Θεολογικῆς ἐπιστήμης, ὅστις εἶναι σήμερον ὁ περισσότερον διεθνῶς τιμώμενος Ἕλληνας θεολόγος καὶ κανονολόγος ἀθορύβως, ἀλλὰ καὶ γονίμως πάντοτε ἐπιστημονικῶς ἐργαζόμενος».

* *

Ὁ καθηγητῆς Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτος ἐγεννήθη ἐν Ληξουρίῳ τῆς Κεφαλληνίας τὴν 17ην Μαΐου 1887. Ἡ χρονολογία αὕτη σημειοῦται πανταχοῦ ἀπὸ τοῦ 1914, ὅτε τὸ πρῶτον εἰς ἡλικίαν 27 ἐτῶν ἐβιογραφήθη εἰς τὸ περίφημον Θεολ. Λεξικὸν «Die Religion in Geschichte und Gegenwart», ὅπερ ἐκδίδεται νῦν εἰς 3ην ἔκδοσιν καὶ ἔχει πάντοτε ὡς συνεργάτην του τὸν τιμώμενον καθηγητὴν. Παρὰ ταῦτα, ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἠρνήθη ἀπολύτως νὰ διορθώσῃ τὴν ἐσφαλμένην ἐγγραφὴν του εἰς τὰ μητρώα τοῦ Δήμου Ληξουρίου καὶ ἀπεχώρησεν τῆς καθηγεσίας τὴν 31 Αὐγούστου 1956, ἥτοι εἰς ἡλικίαν 69 ἐτῶν. Τοῦτο τὸ γεγονός ἔστω ὡς ἀπόδειξις τῆς ἀκάμπτου ἐμμονῆς του εἰς ὠρισμένας ἀρχάς.

Ὁ τιμώμενος καθηγητῆς λίαν ἐνωρὶς ἔδειξεν ἄκαμπτον ἐμμονὴν πρὸς σπουδὴν τῆς Θεολογίας, ἔνεκα τῆς παιδιόθεν φανερω-

θείσης κλίσεως πρὸς ταύτην καὶ τὸ κληρικὸν στάδιον. Ἐσπούδασε δὲ Θεολογίαν, παρὰ τὴν ἔντονον οἰκογενειακὴν ἀντίδρασιν. Ἀπώλεια ἑνὸς ἑξαμήνου καὶ δελεαστικαὶ προτάσεις ὅπως ἀκολουθήσῃ ἄλλην κατεύθυνσιν ἔμειναν ἀτελεσφόρητοι, διότι ὁ νεαρὸς Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτος ἠκολούθει ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἡ ἔμφυτος κλίσις του τῷ ὑπεδείκνυεν. Ὅθεν, μετ' ἐπιεικῆ πατρικὴν παραχώρησιν, ἐνεγράφη εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολήν, ἣ δὲ οἰκογενειακὴ ἀντίδρασις μετετρέπη εἰς ἐπιτακτικὴν παρακίνησιν πρὸς τὸ κληρικὸν στάδιον, ἀφ' οὗ ὁμοως ἀπετρέπη παρὰ τοῦ ἀειμνήστου ὑφηγητοῦ τῆς Θεολογίας καὶ σοφοῦ ἀνδρὸς ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου Διονυσίου Πλέσσα († 1933), συμβουλευσάντος τὴν εἰς τοῦτο εἴσοδον ἅμα τῇ ἐκ τῶν ἐν Ἐσπερίᾳ σπουδῶν ἐπιστροφῇ, ὁπότε ὁμοως ἡ πρὸς τὴν ἀκαδημαϊκὴν κατεύθυνσιν κλίσις ὑπῆρξεν ἰσχυροτέρα καὶ τελικῶς ὑπερίσχυσε τῆς ἀνωτέρω.

Ὁ νεαρὸς σπουδαστὴς τῆς Θεολογίας ἐπεδόθη μετὰ ζήλου εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης, δι' ἧς καὶ ἠγαπήθη ἰδιαίτερος ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων καθηγητῶν Ζήκων Ρώση καὶ μάλιστα τοῦ Ἀναστασίου Διομήδους Κυριακοῦ, ὅστις τὸν ἐχειραγώγησεν εἰς τὰ πρῶτα ἐπιστημονικὰ του βήματα, ἅτινα ἔμελλον νὰ διευκολυνθῶσι σφόδρα ἐκ τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ ἀπασχολήσεως εἰς τὴν ἐκμάθησιν ξένων γλωσσῶν, τῆς Ἀγγλικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς.

Ἢδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τῶν σπουδῶν του (1904-1908) ἤρξατο δεικνύων τὰς πρὸς εὐρύτεραν δρασίαν τάσεις του, αἵτινες ἀπέβησαν κανὼν τοῦ μετὰ ταῦτα βίου του. Σπουδάζων Θεολογίαν ἐθεώρει ὡς ἀναγκαίαν τὴν μόρφωσίν του ἐπὶ τῆς εὐρύτερας δυνατῆς βάσεως. Ὅθεν ἐπεσκέπτετο καὶ ἐξήταζε μὲ φιλομάθειαν τοὺς ἐν Ἀθήναις ἑτεροδόξους ναοὺς, ἐν οἷς παρηκολούθει τὰς τελετὰς καὶ τὰ κηρύγματα, ἐπιδιώκων ἅμα τὴν στενὴν γνωριμίαν μετὰ ξένων κληρικῶν, παρ' ὧν συνέλεγε πολυτίμους διὰ τὴν μόρφωσίν του πληροφορίας περὶ τῶν Ἐκκλησιῶν των καὶ τῶν Θεολόγων των. Τότε ἔκαμε καὶ τὴν πρώτην μετὰ ξένου ἐπιστήμονος γνωριμίαν, διότι τῷ ἀνετέθη, ἔνεκα τῆς ἀγγλομαθείας του, ἡ βοήθεια παρεπιδημοῦντος ἀμερικανοῦ θεολόγου, ἐπιθυμοῦντος νὰ ὀδηγηθῇ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὸ Ἑλληνικὸν

πρωτότυπον. Ἐπιδιώκων τὴν γνωριμίαν μετὰ ξένων ἐν Ἀθήναις φοιτητῶν συνεδέθη διὰ φιλίας μετὰ τοῦ μετὰ ταῦτα καθηγητοῦ τοῦ Βυζ. Δικαίου G. Ferrari.

Ἐκκλησιαζόμενος ἐναλλάξ εἰς τὸν παραχωρηθέντα τοῖς Ρώσοις περίφημον ναὸν τοῦ Ἁγ. Νικοδήμου καὶ τὸν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, συνεδέθη μετὰ τῶν ρώσων ἀρχιμανδριτῶν ἐφημεριῶν καὶ τοῦ ἀοιδίμου διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς Νεκταρίου Κεφαλαῖ, τοῦ πρόφην μητροπολίτου Πενταπόλεως (τοῦ νῦν τιμωμένον ὡς Ἁγίου ἐν Αἰγίνῃ), ὅστις τὸν ἐξετίμα καὶ τὸν ἠγάπα ἰδιαζόντως.

Συμπληρώσας τὰς σπουδὰς του, ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς Θεολογίας τῷ 1908, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τῆς Σχολῆς ἐπαινεθείσης μικρᾶς μονογραφίας του, περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, συγγραφείσης ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἀειμνήστου Κυριακοῦ. Ἡ μελέτη αὕτη τυχοῦσα νέας ἐπεξεργασίας ἐξειλίχθη εἰς ἐμπεριστατωμένην πραγματείαν περὶ τῶν ἀρχαίων Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ τῆς Συριακῆς Ἐδέσσης. Ταύτης ὁμῶς ἡ ἔκδοσις διεκόπη τῷ 1912, ἔνεκα ἀσθενείας καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης νέας ἐπιστημονικῆς κατευθύνσεως πρὸς τὸ Καν. Δίκαιον. Ὁ καθηγητὴς λοιπὸν ἐορτάζει κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο καὶ τὴν 50ετηρίδα τῆς διδακτορίας του.

Ἡ ἀπόφασίς του νὰ σπουδάσῃ, ἰδίαις δαπάναις, εἰς τὴν Ἑσπερίαν καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀναστασίου Διομ. Κυριακοῦ, προτρέψαντος ἐπιμόνως τὸν νεαρὸν διδάκτορα νὰ σπουδάσῃ Θεολογίαν εἰς Γερμανίαν. Ἐκεῖ συνεπλήρωσε καὶ διήρουνε τὰς σπουδὰς του ἐπὶ τετραετίαν (1908-1912).

Κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐν Ἑσπερίᾳ σπουδῶν του ὁ τιμώμενος Καθηγητὴς ἔδειξε θετικότητα πνεύματος, τὸ ὅποιον ἐγνώριζε τί ὄφειλε νὰ σπουδάσῃ, διὰ νὰ καταστῇ ὄριμος ἐπιστήμων θεολόγος, θεμελιῶν τὴν ἐπιστημονικὴν του γνῶσιν καὶ εἰδίκευσιν ἐπὶ εὐρείας θεολογικῆς βάσεως. Οὕτως, ἀφοῦ ἀρχικῶς ἐμερίμνησε διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς Θεολογικῆς του μορφώσεως, ἡ ὁποία ἦτο κατ' αὐτὸν ἑλλιπὴς — ἔνεκα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τῆς διαφορᾶς

μεθόδου ἐργασίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ κρατοῦντα παρὰ τοῖς ξένοις — ἔφθασε μάλιστα μέχρι περιορισμένης σπουδῆς τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἐστράφη ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἱστορικοῦ κλάδου, διὰ τὴν βασικὴν σπουδαιότητα, ἣν ἔχει ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία διὰ πάσας τὰς θεολογικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες διαφωτίζονται εἰς τὴν ἔρευνάν των ἐξ αὐτῆς. Ὁ καθηγητὴς ηὐτύχησε νὰ γνωρίσῃ τότε τοὺς μεγάλους ἐκκλ. ἱστορικοὺς *Albrecht Hauck* ἐν Λειψία καὶ τοὺς *Brieger* καὶ *K. Hof* καὶ μάλιστα τὸν διάσημον τῶν νεωτέρων χρόνων ἐκκλ. ἱστορικόν, ὡς καὶ ἀκαδημαϊκόν τοῦ Βερολίνου, *Adolf von Harnack*, ὅστις ἐμεσουράνει εἰς τὸ παγκόσμιον θεολογικὸν στερέωμα.

Ἡ γνῶσις τῆς Κ.Δ. καὶ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τῶ παρέσχον ἀσφαλῆ βάσιν διὰ τὴν εἰδίκευσιν εἰς τὸ Καν. Δίκαιον. Καὶ εἰς τὴν σπουδὴν του ταύτην ηὐτύχησε νὰ καθοδηγηθῇ ὑπὸ μεγάλων διδασκάλων, τῶν περιωνύμων κανονολόγων *Sohm* καὶ *Friedberg* ἐν Λειψία καὶ *Kahl* ἐν Βερολίνω. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον διηύρυνε τὸ πρὸς τὴν Πρακτικὴν Θεολογίαν διαφέρον του, διὰ τῆς σπουδῆς τῶν λοιπῶν κλάδων αὐτῆς.

Πέρα τῶν ἐπιστημονικῶν σκοπῶν, ὁ κ. Ἀλιβιζᾶτος ἐπεδίωκε διὰ τῆς μορφώσεως ταύτης καὶ εἰδικωτέρους σκοπούς: νὰ καταστή ἱκανὸς διὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς νέας ἑλληνικῆς γενεᾶς καὶ νὰ κατατοπισθῇ εἰς τὸ κοινωνικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, ὥστε ν' ἀποβῇ χρήσιμος εἰς αὐτήν. Ἠκροάσθη λοιπὸν τῶν διαπρεπῶν καθηγητῶν *Biebsched* καὶ *Mahling* καὶ τοῦ ὀνομαστοῦ *Troeltsch*. Τότε ἐθεώρησε πρέπον, ὀρθῶς βεβαίως, ὁ τιμώμενος νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐξειδίκευσίν του εἰς τὸ Καν. Δίκαιον, διὰ τῆς ἀκροάσεως διαπρεπῶν καθηγητῶν τῆς Νομικῆς, ἐν Λειψία καὶ Βερολίνω.

Ἦδη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῶν σπουδῶν του ἠδυνήθη νὰ παρουσιάσῃ τὰ ἐπιστημονικά του πρωτόλεια. Ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰ περιοδικὰ «Νέαν Σιών» τῶν Ἱεροσολύμων καὶ «Ἐκκλ. Φάρος» τῆς Ἀλεξανδρείας, ἅτινα ἀπετέλουν τὸν καρπὸν τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος τῆς δυνάδος Ἀρχιμ. Χρυσ. Παπαδοπούλου καὶ Γρηγ. Παπαμιχαήλ, μεθ' ὧν ἔμελλε νὰ συνεργασθῇ στενῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης ἀκμῆς τῆς Θεολο-

γικῆς Σχολῆς μας, κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ πρώτου αἰῶνος τοῦ Π/μίου μας (1918 - 1937) καὶ τὸ πρῶτον 1/4 τοῦ β' αἰῶνος αὐτοῦ, καὶ διὰ ἀναγέννησιν τῶν Θεολογικῶν Σπουδῶν, ὡς καὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ πρῶτα δημοσιεύματα τοῦ τιμωμένου καθηγητοῦ ἐγένοντο εἰς ἡλικίαν 23 ἐτῶν, προῆλθον δὲ ἐκ τῶν φροντιστηρίων τῶν ἀειμνήστων καθηγητῶν Harnack καὶ Mahling, οἵτινες ἐπήνεσαν τὴν ἰκανότητα αὐτοῦ, προέτρεψαν δὲ εἰς νέαν ἐπεξεργασίαν καὶ αὐτοτελεῆ ἔκδοσιν, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ θεμάτων ἀξιολόγων: οἷα εἶναι: 1) σημασία τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος κατὰ τὸν Εἰρηναῖον (β' αἰών): 2) ἡ νομικὴ θέσις τῶν Χριστιανῶν κατὰ τὴν ἀπολογία τοῦ Ἰουστίνου· 3) τὸ Πάσχα ὡς ἀκίνητος ἑορτὴ καὶ 4) τὸ αἷτιον τῶν περὶ τοῦ Πάσχα ἐρίδων τοῦ β' αἰῶνος. "Απαντα τῷ 1910.

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐπιβάλλεται νὰ ἐπισημάνω, ὡς εἰδικός, τὴν τελευταίαν, προκαλέσασαν καὶ τὴν εὐμενεστάτην κριτικὴν τοῦ ἀειμνήστου Χρυσ. Παπαδοπούλου ἐν τῷ Ἐκκλ. Φάρω τοῦ 1912 (σ. 112 ἐξ. 222 ἐξ.), διότι ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ μαρτυρεῖται πρῶτον ἢ ἰκανότης τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀρχαίων πηγῶν, ἢ μεθοδικὴ σκέψις, καὶ ἡ ἱστορικὴ—θεωρητικὴ κατάρτισις, δι' ὧν ἠδυνήθη νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντίθεσιν ἐπιστημονικὴν πρὸς τὸν Harnack. Εἰς τὴν πηγαίαν ταύτην καὶ πρωτότυπον ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν εὐρίσκομεν ὀρθὰς γονίμους ιδέας, αἵτινες δίδουσι ζωὴν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν καὶ ἀποδίδουσι τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῶν γεγονότων, ἅτινα διεμόρφωσαν τὰ καθολικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ β' αἰῶνος καὶ προητοίμασαν τὴν κανονικὴν ἐξέλιξιν τοῦ γ' αἰῶνος, ὡς καὶ τὴν συγκρότησιν τῆς Α' Οἴκουμ. Συνόδου, μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ Α' Οἴκ. ἀπετέλεσε τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ συνοδικὸν σύστημα ἀπέβη οὐσιώδης παράγων τῆς δογματικῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐπὶ δημοκρατικῶν ἀρχῶν ἐδραζομένου ἐκκλησιαστικοῦ ὄργανισμοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ ἀσφαλιστικὴ δικλεῖς εἰς τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας.

Εἰς τὴν σπουδαίαν ταύτην ἐργασίαν προσετέθησαν κατὰ μὲν

τῷ 1911 ἢ περὶ Ἑκκλησιαστικῶν λειτουργικῶν βιβλίων μελέτη, κατὰ δὲ τῷ 1912 ἢ περὶ θρησκευτικῆς καὶ κατηχητικῆς διδασκαλίας, ἐν ἧ ἀναπτύσσει «ὀλόκληρον σχέδιον εἰσαγωγῆς καὶ ἐφαρμογῆς ζώσης κατηχητικῆς καὶ θρησκευτικῆς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας, ὑποδεικνύων τὸν τρόπον, τὰ μέσα, τὰ ὄργανα καὶ πρὸ παντὸς τὴν ἀπαραίτητον προπαρασκευὴν κλήρου, δυναμένου νὰ ἐκτελέσῃ, ὡς δεῖ τὰ σπουδαιότατα ταῦτα καθήκοντα». Φρονῶ, ὅτι δὲν ἀπομακρύνομαι τῆς ἀληθείας χαρακτηρίζων τὴν μελέτην ταύτην προγραμματικὴν, διότι ἐκθέτει τὰς προθέσεις καὶ προδικάζει τὴν ἀκολουθησασαν εὐρείαν δρᾶσιν τοῦ καθηγητοῦ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐν Γερμανίᾳ σπουδῶν του ἐπωφελήθη τῆς ἐξαιρετικῆς εὐκαιρίας, ἣτις τῷ παρείχετο, νὰ ἐπικοινωνήσῃ καὶ συνδεθῇ πρὸς ξένους ἐπιστήμονας θεολόγους, οἵτινες ἀθρόως προσήρχοντο εἰς Γερμανίαν, ὡς χώραν τῆς πλουσιωτάτης ἀνθήσεως τῶν Ἐπιστημῶν, ἵνα μεταλάβωσι τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰς τὰ Γράμματα καὶ τὰς τέχνας θαυμασίας καὶ εὐμεθόδου ἐπιδόσεως τῆς χώρας ταύτης.

Τότε ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μετάσχῃ εἰς τὸ Α' ἐν Βερολίῳ συνελθόν Παγκόσμιον συνέδριον τῶν Θρησκευμάτων, τὸ ὁποῖον ἦτο πηγὴ ἐμπνεύσεων διὰ τὰς μελλοντικὰς αὐτοῦ κατευθύνσεις καὶ τὴν δρᾶσίν του. Τοιουτοτρόπως ὁ κ. Ἄλ. ἐδημιούργησε δι' ἑαυτὸν τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐξέλιξεως καὶ τὰς ἀσφαλεῖς ἀφετηρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ δράσεως καὶ τῆς σπουδαίας αὐτοῦ ἀναμίξεως εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1920 κυρίως ἀρξαμένην Οἰκουμενικὴν Χριστιανικὴν Κίνησιν.

* *

Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῷ 1912, διωρίσθη Ἑλληνοδιδασκαλος, ἀνέλαβε δὲ ταῦτοχρόνως τὴν διδασκαλίαν ὠρῶν τινῶν εἰς τὸ Ἀρσάκειον. Παραλλήλως δὲ εἰργάζετο ἐπιστημονικῶς εἰς τὴν Πρακτικὴν Θεολογίαν.

Ἄλλὰ καθ' ὃν χρόνον ὑπηρέτει ἐν Ἀθήναις, ἐδημοσιεύθη ἐν Γερμανίᾳ ἢ κατὰ τὸν χρόνον τῶν αὐτόθι σπουδῶν του περατωθεῖσα πραγματεία του, ἢ μαρτυροῦσα τὸν ὀριστικὸν προσανατολισμὸν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Καν. Δικαίου: Αὕτη φέρει τὴν ἐπιγρα-

φῆν *Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Iustinian I, 1913*. Ἀὕτη περιελήφθη εἰς τὴν διεθνoῦς κύρους θεολογικὴν σειρὰν «*Neue Studien zur Geschichte der Theologie und Kirche*», τὴν ἐκδιδομένην ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων διαπρεπεστάτων ἐν Βερολίῳ καθηγητῶν R. Seeberg καὶ N. Bonwetsch. Προεκάλεσε τότε τὴν εὐμενεστάτην κριτικὴν τοῦ Χρυσ. Παπαδοπούλου (Ἐκκλ. Φάρος 1913) καὶ ἄλλων. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξακολουθεῖ νῦν, μετὰ 45 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς του, νὰ κατέχη τὴν ἀσφαλῆ θέσιν του εἰς τὴν διεθνῆ βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος, διότι θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς γνώσεως τῶν πηγῶν καὶ ὀρθῆς κρίσεως.

Δὲν θ' ἀσχοληθῶ περὶ τὴν ἐπιτυχῆ διδακτικὴν δρᾶσιν τοῦ ἀνδρός καὶ τὴν πρωτότυπον μέθοδον διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς, ἣν ἐφήρμοσεν εἰς τὰ μνημονευθέντα σχολεῖα, διότι ἡ κλεψύδρα τοῦ βήματος τούτου δὲν ἐπιτρέπει οὐδὲ βραχεῖαν ἔκθεσιν πασῶν τῶν πλευρῶν τῆς δράσεως τοῦ τιμωμένου σεβ. διδασκάλου καὶ συναδέλφου.

Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ καθηγητὴς ἤρξατο ἐνδιαφερόμενος διὰ ποικίλα λεπτομερειακὰ μὲν ἀλλὰ πάντως οὐσιώδη θέματα τοῦ Καν. Δικαίου, ἀξιοποιῶν οὕτω ἐκείνας τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἀπέκτησε μετὰ τὰς σπουδὰς του. Ἡ ἐνασχόλησις περὶ τὴν θεωρίαν τῆς ἐκκλ. πράξεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀρθὴν μέθοδον, ἣν ὀφείλει νὰ ἐφαρμόζη ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν καθημερινὴν ποιμαντορικὴν φροντίδα της, διὰ νὰ ἐπιτύχη τὰ καλλίτερα δυνατὰ ἀποτελέσματα, ἀπετέλεσαν τὸν ἄξονα τῶν ἐφεξῆς ἐπιστημονικῶν καὶ πρακτικῶν αὐτοῦ προσπαθειῶν.

Τοιοιτοτρόπως ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος, μετὰ τῶν ἐτῶν 1912-1919, ὅτε διεμόρφωσεν ὀριστικῶς τὰ διαφέροντά του καὶ ἐξησφάλισε συγχρόνως τὴν σταδιοδρομίαν του, ὡς ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου, ἐμφανίζεται ταυτοχρόνως, ὡς ἐπιστήμων καὶ ἰκανώτατος διδάσκαλος, θερμὸς δὲ συμπαραστάτης τῆς Ἐκκλησίας, παρουσιάζων σπανίαν δραστηριότητα.

Συγγράφει βραχείας μελέτας, ἀναφερομένας εἰς τὰ θέματα τοῦ Καν. Δικαίου καὶ δημοσιεύει ἄρθρα, ἀναγόμενα εἰς τὰ φλέγοντα ἐκκλ. ζητήματα, δι' ὧν κατέστη λίαν γνωστός εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν καὶ τὸ Κράτος, ὅπερ διήρχειτο τὴν πρώτην καὶ εὐτυχή,

ἀλλ' ἀτυχῶς βραχυτάτην, ἀναγέννησιν, μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐπανάστασιν τοῦ Γουδί καὶ τὰ εὐτυχῆ ἐθνικὰ γεγονότα τοῦ 1912-1913.

Καὶ μεταξὺ μὲν τῶν μελετῶν τοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἢ περὶ τῆς «*Νομικῆς καὶ Κανονικῆς θέσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Λατινικῆς Ἐκκλησίας*», διότι ἐπηρέθη πολὺ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Γεωργίου Στρέϊτ, μεταξὺ δὲ τῶν ἄρθρων τοῦ ἱστορικῆν καταλαμβάνουσι θέσιν τὰ ἐν ἔτει 1914 δημοσιευθέντα.

Τὰ 32 ἄρθρα περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως, τὰ δημοσιευθέντα ἐν τῇ ἐφημερίδι «*Πατρίς*», καὶ δύο διαλέξεις, γενόμεναι ἐν τῷ «*Παρνασσῷ*», ἦσαν προγραμματικὰ καὶ διεπνέοντο ἀπὸ βαθυτάτην θλίψιν διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ὡς καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐποχὴ ἦτο κατάλληλος διὰ τὴν ἀνάληψιν προσπαθείας πρὸς ἐκκλησιαστικὴν ἀνάπλασιν καὶ διὰ τοῦτο ἤσκησαν οὐσιώδη ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ καθηγητῆς, θεωρῶν ἀφόρητον τὴν τότε κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον δὲν διέθετεν αὕτη κληρὸν μεμορφωμένον καὶ ἱκανὸν ν' ἀναλάβῃ πνευματικὴν, κοινωνικὴν καὶ οἰανδήποτε ἐν γένει προσπάθειαν προπαρασκευῆς, πρὸς ἔγκαιρον καὶ πρέπουσαν ἀντιμετώπισιν τῆς ἐπερχομένης, ὡς ἐτόνιζε τότε εἰς διάλεξίν του, κοινωνικῆς λαίλαπος, ὠδηγήθη εἰς τὴν βαθυτέραν μελέτην τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἢ ὅποια ἐνῶ ἔζη ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν πάντες οἱ κλάδοι τῆς δημοσίας ζωῆς ἠνωρθοῦντο ἐντὸς βραχέως χρονικοῦ διαστήματος (1912-14) καὶ ἐνῶ εἶχεν ἀποκτήσει, διὰ τῆς πεφωτισμένης σκέψεως καὶ ἐνεργείας τοῦ Ἀθανασίου Εὐταξίου — παλαιοῦ Ριζαρίτου — δύο σπουδαίους νόμους, τὸν περὶ Γεν. Ἐκκλ. Ταμείου καὶ περὶ Ἐνοριακῶν ναῶν καὶ Ἐφημερίων, ὅχι μόνον δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ μετὰσχη τῆς ἀρξαμένης ἐπὶ τὰ πρόσω πορείας τοῦ Ἔθνους, ἀλλ' οὐδὲ νὰ ἀξιοποιήσῃ τοὺς νόμους ἐκείνους ἠδύνατο. Ἡ μετὰ παρησίας, ἀληθῶς ἀσυνήθους διὰ νέον ἐν ἐξελίξει, καὶ θάρρους φωνῆ του «*περὶ ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου*», ἢ ὑπόδειξις πρακτικῶν τρόπων καὶ μέσων πρὸς πραγμάτωσιν τῶν μεγάλων ἐθνικῶν σκοπῶν, οἵτινες θὰ ἐπετυγχάνοντο διὰ τῆς μορφώσεως, τῆς ἀξιοπρεποῦς

συντηρήσεως τοῦ κλήρου τῆς Ἑλλάδος καὶ προετοιμασίας πρὸς ἀνάληψιν κοινωνικῆς ἐργασίας, καθ' ὃν χρόνον τὸ Κράτος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἰδρύσει τὸ Ὑπ. Προνοίας, εἶχον εὐμενῆ ἀπήχησιν εἰς τὴν ἐκκλ. καὶ δημοσίαν γνώμην τῆς χώρας. Διὰ τούτων ἐγένετο συνειδητόν, ὅτι συνέφερον εἰς τὸ Ἔθνος ν' ἀποβῆ ἡ Ἐκκλησία του παράγων πρώτης τάξεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν.

Δὲν θὰ ἀπεμακρυνόμην τῆς ἀληθείας ἰσχυριζόμενος, ὅτι τὸ 1914 ἀνέπτυξε τὰς βάσεις ἐνὸς προγράμματος ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς, ἐν ἧ συνδέονται κατὰ τρόπον φυσικὸν ἀρχαὶ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἐκκλ. πολιτικῆς, καίτοι δὲν ὑπῆρχεν εἰσέτι ἡ Οἶκ. Κίνησις, ὡς διεμορφώθη κατὰ τὰ ἔτη 1918-20. Ἀναμφιβόλως ἡ ἀνόρθωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ διεθνῆς αὐτῆς προβολὴ ἀπέβαινον σὺν τῷ χρόνῳ ὄχι μόνον τὸ ὑποκείμενον σειρᾶς μελετῶν, ἀλλὰ ἀληθῶς τὸ πάθος του, τὸ ὁποῖον τὸν ἐνέπνεεν καὶ εἰς τὰς παραδόσεις του, ἀφ' ὅτου κατὰ τὸ 1919 κατέλαβε τὴν ἔδραν τοῦ Καν. Δικαίου καὶ τῆς Ποιμαντικῆς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1914 προέκυψεν ὁ ἄμεσος καρπὸς τῶν προσπαθειῶν του, διότι τὰ ἄρθρα περὶ ὧν ὠμίλησα, προὐκάλεσαν βαθυτάτην ἐντύπωσιν καὶ ἀναταραχὴν εἰς τοὺς ἡσυχάζοντας ἐκκλ. κύκλους. Ἐτάραξαν τὰ λιμνάζοντα ὕδατα. Κατὰ σύμπτωσιν δὲ ἄμα τῇ δημοσιεύσει τοῦ τελευταίου ἁρθρου, ὃ διακεκριμένοι Ἱεράρχαι, μὴ ἐνισχυόμενοι ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Ἱ. Συνόδου ἀειμνήστου μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοκλήτου τοῦ Α', οἱ ἐν τοῖς μακαριστοῖς ἤδη μητροπολίται Μεσσηνίας Μελέτιος, συγγραφεὺς Ἐκκλ. Δικαίου, Μαντινείας Γερμανὸς Μεταξᾶς, Σπάρτης Γερμανὸς Τρωϊάνος, Θηβῶν Συνέσιος Φιλιππίδης καὶ Ἄρτης Σπυρίδων Γκινάκας, ἐξήτησαν νὰ ἐμφανισθῶσι πρὸ τοῦ Βασιλέως διὰ νὰ ἐπιδώσωσιν ὑπόμνημα 19 ἱεραρχῶν, ζητούντων τὴν ἀναθεώρησιν τῆς Ἐκκλ. Νομοθεσίας. Τὸ εἰς τὸν Βασιλέα ὑποβληθὲν ἀντίγραφον εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ἐλευθερίου Βενιζέλου εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον.

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐδέχθη τὴν ἀναγκαιότητα συγκλήσεως τῆς Ἱεραρχίας, ἀλλὰ πρὸ ταύτης ἐξήτησε τὴν συγκρό-

τησιν Ἐπιτροπῆς ἐξ ἀρχιερέων καὶ ἐπιστημόνων, πρὸς μελέτην τῆς ἐκκλ. νομοθεσίας, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν κατάστασιν.

Ὁ ἀείμνηστος Πρωθυπουργὸς δεχθεὶς τοὺς Ἱεράρχας ἐξέφρασε τὴν χαρὰν του διὰ τὸ «ἐπαναστατικὸν κίνημα», ὡς ὠνόμασε τὸ διάβημα τῶν ἱεραρχῶν, καὶ ἀνήγγειλε τὴν μέλλουσαν σύγκλησιν γενικωτέρας συνόδου, τὴν δὲ 12ην Φεβρουαρίου οἱ 5 ἱεράρχαι ὑπέβαλον τὸ ὑπόμνημα, μετὰ σχετικῆς αἰτήσεως, πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον, ἣτις αὐθημερὸν διεβίβασε τοῦτο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἄνευ οἰασδήποτε γνώμης. Ὁ ἀείμνηστος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, δεχθεὶς τοὺς Ἱεράρχας τὴν 19ην Φεβρουαρίου καὶ ἀναγγέλλων τὴν λήψιν τῶν ἀποφάσεων περὶ ὀρισμοῦ ἐπιτροπῆς, συγκλήσεως τῆς Ἱεραρχίας, ἵνα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἱ. Κανόνων καὶ τοῦ Συντάγματος ἀναθεωρήσῃ τὴν ἰσχύουσαν ἐκκλ. νομοθεσίαν, προσέθετε «ποθῶ καὶ ἐγὼ τὴν ἐκκλ. ἀνόρθωσιν».

Τοιοῦτοτρόπως ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος συνέβαλεν, εἶπερ τις καὶ ἄλλος, εἰς τὴν ἔναρξιν προσπαθείας γενικωτέρας ἀνορθώσεως τῶν ἐκκλ. πραγμάτων, ἣ δὲ ἀντίδρασις τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα σεμνοῦ καὶ ἀξιοσεβάστου Πρωθιεράρχου, ἀλλὰ ἀτυχῶς στερουμένου εὐρυτέρας ἀντιλήψεως καὶ ἰκανότητος δι' ἀνάληψιν οἰασδήποτε πρωτοβουλίας ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, παρεκάμφθη.

Ἡ Κυβέρνησις Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ἀντιλήψει, ἣ ὁποία τὴν διέκρινε τότε ἐν τῇ ἀντιμετωπίσει τῶν δημοσίων πραγμάτων τῆς χώρας, καὶ ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς ὠφελιμότητος, ἣτις θὰ προέκυπτε διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἐκ τῆς ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας, μὲ εὐστροφίαν καὶ ταχύτητα, αἵτινες εἶναι φυσικαὶ ιδιότητες τῶν Κυβερνήσεων τῶν ἀξίων τῆς θέσεώς των, εἰσήγαγεν εἰς τὴν Βουλὴν σχέδιον νόμου περὶ «Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ σύνταξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας». Τοῦτο ἐψηφίσθη τὴν 24ην Μαρτίου 1914 καὶ ἐδημοσιεύθη ὡς νόμος ὑπ' ἀριθ. 188. Ἡ ἐπιτροπὴ ὄφειλε νὰ περατώσῃ τὸ ἔργον της ἐντὸς 6 μηνῶν, ἀλλὰ τοῦτο κατέστη ἀνέφικτον.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀπετελέσθη ἐκ τοῦ Ἀθηναίων Θεοκλήτου, ὡς

Προέδρον, τοῦ Θεσσαλονίκης Γενναδίου, τοῦ Δράμας Ἀγαθαγγέλου, τοῦ Μεσσηνίας Μελετίου, τοῦ Μονεμβασίας καὶ Λακεδαιμόνος Γερμανοῦ, τοῦ Πέτρας Τίτου (τοῦ μετὰ ταῦτα μητρ. Κρήτης), καὶ τῶν ἀειμνήστων καθηγητῶν Γ. Δέρβου, τῆς Θεολογίας καὶ Σημαντήρα τῆς Νομικῆς, τοῦ ὑφηγητοῦ Δ. Πετρακάκου, τοῦ Β. Ἐπιτρόπου Μιχ. Γαλανοῦ, τοῦ τμηματάρχου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἰωάν. Ἰωαννίδου καὶ τοῦ νῦν τιμωμένου ὑφ' ἡμῶν Ἀμ. Ἀλιβιζάτου. Ὁ διορισμὸς τοῦ Ἀλιβιζάτου συνήρτησε φυσικῶς ἀντίδρασιν διὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του (ἦτο ἐτῶν 27). Ἦτο ὁμως φυσικὸν νὰ ὑπερηνικηθῆ ἢ ἀντίδρασις τῶν πρεσβυτέρων μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, διότι ἡ ἀρθρογραφία τοῦ Ἀλιβιζάτου ἀπετέλεσε τὴν οὐσιαστικὴν ἀπαρχὴν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνορθωτικῆς προσπαθείας, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν ὠρίσθη ὡς εἰδικὸς εἰσηγητῆς ἐπὶ τῶν θεμάτων Ἐκκλ. Ἐκπαιδεύσεως. Ἐπίτιμον μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς ὠρίσθη ὁ ἀείμνηστος Ἰωάν. Εὐταξίας. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἐντὸς ἔτους (Μάϊος 1914-Μάϊος 1915) συνέταξε 8 νομοθετήματα.

Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ εἰσέλθω εἰς ἄλλας λεπτομερείας τοῦ κολοσσιαίου ἔργου τῆς Ἐπιτροπῆς, διότι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Πρέπει ὁμως νὰ εἶπω, ὅτι εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἔξοχον προσπάθειαν ἀναμορφώσεως τῶν ἐκκλησι. πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος, ἀτυχῶς διακοπεῖσαν, ἕνεκα τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ, ὁ Ἀλιβιζάτος συνεκέντρωσε τὴν προσπάθειάν του περὶ τρία κυρίως σημεῖα, περὶ τὰ ὁποῖα περιεστρέφετο καὶ περιστρέφεται μέχρι τῆς σήμερον τὸ διαφέρον του: 1ον) εἰς τὴν ριζικὴν ἀναθεώρησιν τῶν νόμων ΣΑ' καὶ τοῦ 1852, ἦτοι τοῦ Καταστατ. Νόμου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ οὐσίᾳ περιεῖχε πάσας τὰς οὐσιώδεις πολιτειοκρατικὰς διατάξεις τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ Maurer τοῦ 1833. 2ον) τὴν ἐξασφάλισιν κλήρου μεμορφωμένον καὶ ἱκανοῦ καὶ 3ον) τὴν διὰ νόμου καθιέρωσιν τῆς κοινωνικῆς δράσεως τῆς Ἐκκλησίας.

Καίτοι τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς ἐματαιώθη ἐν τῷ συνόλω του¹,

1. Περὶ τῆς Ἱστορίας, τοῦ ἔργου τῆς Ἐπιτροπῆς, τῶν περὶ ταύτην καὶ τῶν σχεδίων καὶ κρίσεων καὶ ἐπικρίσεων ἰδὲ Γερ. Ι. Κονιδάρη, Ὁ θεσμὸς καὶ ὁ καταρτισμὸς τῆς

ὁμως πρέπει νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι τοῦτο ἀπετέλεσε καὶ «ἀποτελεῖ ἔτη καὶ νῦν πηγὴν» ἀκένωτον, ἐξ ἧς ἦντλησαν οἱ νομοθέται κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ὅτε ἐπῆλθον ριζικαὶ ἀναθεωρήσεις εἰς τὴν ἐκκλ. νομοθεσίαν.

Ὁ κ. Ἀλιβιζᾶτος συνέγραψε καὶ μελέτην σχετικὴν, ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ Νομοπαρασκευαστικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ σύγκλησις τῆς Ἱεραρχίας, τῷ 1916. Ἐν ἔτος πρότερον ὁ κ. Ἀλιβιζᾶτος ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ τότε σπουδαῖον περιοδικὸν «Ἐκκλ. Φάρος» (σ. 52-67, 134-146) τὴν μελέτην «Συμβολαὶ εἰς τὴν νεωτέραν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος». Αὕτη συνέβαλεν εἰς τὴν ἐκλογήν του, τῷ 1915, ὡς ἐκτάκτου καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ, κατὰ τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν, τοῦ ἀτυχοῦς ἐν Ἑλλάδι θεσμοῦ τῶν ἐκτάκτων ἐδρῶν, ἀλλ' ὁ διορισμὸς του, ὡς καὶ τῶν ἄλλων καθηγητῶν, ἐματαιώθη ἐκ λόγων κομματικῶν.

*

Ὁ ἐπελθὼν ἔθνικὸς διχασμὸς ἐματαιώσε τὰς περαιτέρω προσπαθείας τοῦ κ. Ἀλιβιζᾶτου. Ἀλλὰ τῷ 1917, ἅμα τῇ ἀποκαταστάσει τῆς ἐνότητος τοῦ Κράτους, ὁ κ. Ἀλιβιζᾶτος ἐκλήθη εἰς τὴν θέσιν προϋσταμένου τοῦ τότε τμήματος τῶν Ἐκκλησιαστικῶν (νῦν Γεν. Δ/σεως Θρησκευμάτων), τὸ ὁποῖον ἀντεμετώπιζε τὰς θλιβερὰς συνεπείας τοῦ σάλου τοῦ ἐπελθόντος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἔνεκα τῆς ἀτόπου ἀναμιξεώσ της εἰς τὴν πολιτικὴν, ἐφ' ὅσον ἱεράρχαι καὶ δὴ καὶ ὁ προκαθήμενος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑποκύψαντες εἰς ἀξιώσεις ξένων πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν παραγόντων, μετέσχον τοῦ γνωστοῦ ἀναθέματος κατὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀκαταστασία ἦτο ἄνευ προηγουμένου¹ εἰς τὰ χρονικὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Συνόδου ἐν τῇ Ἀδοκεφάλῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος (ἱστορικοκανονικὴ μελέτη, ὡς ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ν. Σιών». Ἐν Ἱεροσολύμοις 1929 σελ. 34-52), ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

1. Πρέπει νὰ σημειώσω, ὅτι καὶ ἡ ἀνάμιξις ἐπισκόπων τῶν Νέων Χωρῶν, ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐτέραν παράταξιν (τὴν βενιζελικὴν), ἦτο πράξις ἀσύνητος καὶ ἄρα κατακριτέα. Πρβλ. σχετ. Γ. Κονιδάρη, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 53, καὶ Ἐπιτ. Ἐκκλ. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος 1938, σ. 387-8.

Παρά ταῦτα ὑπάρχει ἡ γνώμη, καθ' ἣν παρουσιάζετο μοναδικὴ ἴσως εὐκαιρία διευθετήσεως ἐξ ὑπαρχῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Τοῦτο ὅμως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ ἔὰν ἐπῆρ-
χετο ὁμόνοια ἐθνική, ὅτε καὶ μόνον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ
συνεργασία πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἡγετῶν,
διὰ μίαν ὀριστικὴν χάραξιν ἐκκλ. πολιτικῆς ἐσωτερικῆς πρώτον
καὶ δεύτερον ἐξωτερικῆς. Τοῦτο βεβαίως ἦτο ἀνέφικτον.

Πάντως τὰ προκύψαντα τῷ 1917 ζητήματα ἀντεμετώπισεν ὁ
'Αλιβιζᾶτος μὲ θάρρος καὶ ψυχραιμίαν, ἐδραζομένην εἰς ἀσφαλῆ
γνώσιν περὶ τῆς ἐπιβαλλομένης κανονικῆς διευθετήσεως τῆς
καταστάσεως.

Ἡ ἐκδίκασις τοῦ βαρυτάτου παραπτώματος ἀπῆτει τὴν ὑπαρ-
ξιν κανονικοῦ δικαστηρίου, ὅπερ τὸ πρῶτον τῇ εἰσηγήσει του
συνεστήθη. Ἡ ἀπαιτηθεῖσα τότε ἐξαιρετικὴ προσοχὴ καὶ οἱ
λεπτοὶ χειρισμοὶ καὶ ἡ κανονικὴ ἐργασία δὲν ἐμελετήθησαν εἰσέτι
ἐπαρκῶς, ὥστε νὰ ἐκτιμηθῶσιν δεόντως. Ὅθεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ
καθηγητοῦ συγγραφὴ λεπτομερῶν ἀπομνημονευμάτων εἶναι ἀναγ-
καία, χάριν τῆς Ἱστορίας.

Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ τοῦ
Γεν. Ἐκκλ. Ταμείου, ὡς καὶ μερικῶν μητροπόλεων καὶ μάλι-
στα τῆς ἀρμοδίας ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου, ἀπῆτησαν ὡσαύτως
λεπτὴν καὶ τεραστίαν ἐργασίαν καὶ ἰσχυρὸν τὸ αἶσθημα τῆς εὐ-
θύνης, διότι ἡ Ἐκκλησία ἦτο ἐφ' ἰκανὸν ἀκέφαλος, δι' ὃ καὶ ἀπῆτει
τὴν ἐκ μέρους του παρακολούθησιν ὄχι μόνον τῶν μεγάλων ἀλλὰ
καὶ τῶν λεπτομερειακῶν ζητημάτων τῆς Ἐκκλησίας (π.χ. τῶν
Ἱεροκηρύκων), ὡς καὶ προεργασίαν, διὰ τὴν ὀρθὴν ἀντιμετώπισιν
ζητημάτων ἐσωτερικῆς ἐκκλ. πολιτικῆς. Τότε κατήρτισε καὶ τὴν
πρώτην ἐν Ἑλλάδι ἐκκλ. στατιστικὴν (1919), τὴν σπουδαιότητα
τῆς ὁποίας οὐχὶ πάντες ἀτυχῶς κατανοοῦσι μέχρι τῆς σήμερον.

Ἡ ἐπιδεξιότης μεθ' ἧς διεχειρίσθη τὰ διάφορα κανονικὰ καὶ
ἐκκλησιασ. θέματα ἐφάνη ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, ὅταν ἀποκατε-
στάθῃ ἡ ἐκκλ. τάξις διὰ τῆς ἐκλογῆς, ὡς προκαθημένου τῆς ἐν
Ἑλλάδι αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας, μὴ περιλαμβανούσης εἰσέτι τὰς
νέας χώρας, Μελετίου τοῦ ἀπὸ Κιτίου, ὁ νέος μητροπολίτης εὐρέθη

πρὸ διηθητημένης ὑπηρεσιακῶς καταστάσεως, διὰ ν' ἀρχίσῃ τὸ εὐρύτερον ἔργον του περὶ ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῷ μέσῳ ὁμοῦ τῶν πολιτικῶν παθῶν καὶ τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ ἦτο ἀδύνατος ἡ εὐδοκίμησις οἰασδήποτε γενναίας προσπαθείας, δι' ἣν καὶ διεκόπη τῷ 1920, ὅτε ἀπεμακρόνθη ὁ Μελέτιος. Πρέπει ὁμοῦ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς βραχυτάτης ἀρχιερατείας του ὁ Μελέτιος, μὲ πλήρη συμπαράστασιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἐκπροσωποῦμενος ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν θέλησιν καὶ τὴν γόνιμον σκέψιν τοῦ κ. Ἀλιβιζάτου, ἤρξατο ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, διὰ τῆς ιδρύσεως ἱεροδιδασκαλείου πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς χορηγήσεως προσόντων εἰς τοὺς ἀποφοίτους τῶν ἱερατικῶν Σχολῶν, ὥστε νὰ ζήσωσιν ἀξιοπρεπῶς μέχρις οὗ φθάσωσιν εἰς τὴν κανονικὴν ἡλικίαν τῶν 30 ἐτῶν καὶ ἱερωθῶσι.

Καίτοι ἡ ὑπαρξίς ἱερέων — διδασκάλων ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀνάγκην πολλῶν περιοχῶν τῆς Ἑλληνικῆς ὑπαίθρου ἐν τούτοις ἡ προσπάθεια τῶν τριῶν διαπρεπῶν ἀνδρῶν: τοῦ Ἀθηῶν Μελετίου καὶ τῶν καθηγητῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (τοῦ εἴτα ἀειμνήστου ἀρχ/που Ἀθηῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος) διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολῆς (1919-1923) καὶ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου δὲν ἦτο προωρισμένη νὰ ἐπιτύχῃ, διότι ἡ ἐπίτευξις τοῦ μεγάλου διὰ τὸ ἡμέτερον ἔθνος σκοποῦ τῆς ἀποκτίσεως μεμορφωμένου καὶ ἀξιοπρεπῶς μισθοδοτουμένου κλήρου, συνδέεται πρὸς τὴν λύσιν πολλαπλῶν ἐπὶ μέρος προβλημάτων, ὧν ἡ λύσις κατέστη ἀνέφικτος, ἔνεκα λόγων οὓς δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσω. Τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀποτυχίαν τῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν οὐχὶ δὲ πρὸς τὴν εὐγενῆ καὶ βραχεῖαν προσπάθειαν τῶν τριῶν ἀνδρῶν, ὧν τὰ ὀνόματα πληροῦσι μετ' ἄλλων ἱεραρχῶν καὶ καθηγητῶν τῆς Θεολ. Σχολῆς τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος τῆς τελευταίας τεσσαρακονταετίας.

Κατὰ τὴν αὐτὴν βραχυτάτην ἐποχὴν ὁ καθηγητῆς Ἀλιβιζάτος ἀναπτύσσει ἑξοχον δραστηριότητα. Μετέχει ὡς κανονικὸς καὶ ἀγγλομαθῆς σύμβουλος τῆς ὑπὸ τὸν Ἀθηῶν Μελέτιον ἀποστολῆς τῆς γενομένης ὑπὸ Κυβερνήσεως Βενιζέλου (μετέχοντος καὶ τοῦ

καθηγητοῦ ἀρχιμ. Χρυσοστ. Παπαδοπούλου) εἰς Ἑνωμένην, ἐχοῦσης τὸν σπουδαῖον σκοπὸν νὰ ἐπιφέρει τὴν εἰρήνευσιν τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ διχασμοῦ καὶ τῶν πολιτικῶν παθῶν τελοῦντος Ἑλληνισμοῦ τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Τὸ τότε ἀρξάμενον ἔργον διεκόπη, ἀλλ' αἱ τεθεῖσαι κανονικαὶ βάσεις ἐχρησιμοποιήθησαν βραδύτερον ἐπὶ τῶν Πατριαρχῶν Μελετίου, Βασιλείου Γ' καὶ Φωτίου τοῦ Β', ὅτε ἐστάλη ὁ ἀείμνηστος Δαμασκηνὸς καὶ ὁ νῦν Οἰκ. Π/χης Ἀθηναγόρας, ὁ ἀπὸ Κερκύρας. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ κ. Ἀλιβιζάτου ἐγένετο ἀφορμὴ σπουδαίας ἐπιστημονικῆς καὶ ἐκκλ. δράσεώς του ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ καὶ ἀφεταιρία νέων σημαντικῶν κατευθύνσεων ἐργασίας.

Δὲν δύναμαι βεβαίως εἰς τὰ στενὰ ὄρια τῆς παρουσίας ὀμιλῆσαι νὰ ἐκθέσω, οὐδὲ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, τὸ σημαντικὸν τοῦτο κεφάλαιον τῆς δράσεως τοῦ καθηγητοῦ, οὐδὲ τὰ ἐπιτευχθέντα, παρὰ τὰς ἀντιδράσεις, χάρις εἰς τὸ κύρος τῆς ἀποστολῆς ἀποτελέσματα. Οὔτε εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰς προκληθείσας εὐμενεῖς διὰ τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα καὶ τὰ δίκαια αὐτῆς σχόλια τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κύκλων τῆς Ἑυρώπης, ὁπόθεν διήλθεν ἡ ἀποστολή, οὐδὲ τῆς Ἀμερικῆς, ἔνθα κατέληξεν. Ἡ ἀνασύνδεσις τῶν σχέσεων μας μετὰ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας καὶ ἡ δημιουργία τῶν σχέσεων πρὸς Ἀμερικανοὺς καὶ Ἀγγλοὺς θεολόγους ἐν Λονδίῳ, Ὁξφόρδῃ καὶ Ν. Ὑόρκῃ, ὑπῆρξεν ὁ καρπὸς τῆς γονίμου ταύτης ἀποστολῆς. Αἱ τότε ἀρξάμεναι ἱστορικαὶ συζητήσεις Ἑλλήνων καὶ ξένων θεολόγων διεθνoῦς φήμης, συνεχίσθησαν εἰς τὰς μεγάλας Οἰκουμενικὰς συσκέψεις τῶν γνωστῶν Ὀργανώσεων «Πίστεως καὶ τάξεως» (Faith and Order), «Ζωῆς καὶ Ἐργασίας» (Life and Work) καὶ τῆς προαγωγῆς τῆς Διεθνoῦς φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν (ὁ κ. Ἀλιβ. μέλος ταύτης ἀπὸ τοῦ 1914). Ἐν τέλει εἰς τὸ ἐν ἔτει 1948 προκόψαν: ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν δύο πρώτων ὀργανώσεων, Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὅλα τὰ ὄργανα αὐτοῦ ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος κατέλαβεν ἐξέχουσαν θέσιν.

*

Ἄλλὰ καθ' ὃν χρόνον ὁ τιμώμενος καθηγητὴς εὐρίσκετο ἐν Ἀμερικῇ ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας ἐγγυτέρας σπουδῆς τῆς με-

γάλης διεθνοῦς ὀργανώσεως τῆς Χριστιανικῆς ᾿Αδελφότητος τῶν νέων (X.A.N.).

Τοῦ Ἑλληνικοῦ τμήματος τῆς X.A.N. δημιουργηθέντος ἐν ᾿Αθήναις καὶ Θεσσαλονίκῃ, ὁ καθηγητῆς ᾿Αλιβιζᾶτος ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ πλέον Σωματείου Γεν. Γραμματεὺς καὶ εἶτα Πρόεδρος ᾿Αθηνῶν. Νῦν δὲ διατελεῖ Πρόεδρος τῆς X.A.N. Ἑλλάδος.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τῆς ἀπουσίας του εἰς Ἦν. Πολιτείας τῆς ᾿Αμερικῆς ὁ κ. ᾿Αλιβιζᾶτος ἐξελέγη τακτικὸς Καθηγητῆς τοῦ Καν. Δικαίου καὶ τῆς Ποιμαντικῆς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ, ἀλλ' ἀνέλαβε μόλις τὸν Νοέμβριον τοῦ 1919. Ὁ διορισμὸς τοῦ Γρηγ. Παπαμιχαήλ, τοῦ Ἀμ. ᾿Αλιβιζάτου καὶ οἱ τῇ πρωτοβουλία του, ὑπερνεκήσαντος τὰς ἀντιδράσεις παλαιότερων, διορισμοὶ νέων καθηγητῶν: τοῦ Κων. Δουβουνιώτου, τοῦ Δημ. Σ. Μπαλάνου, τοῦ Νικ. Λούβαρη, τοῦ Γεωργ. Σωτηρίου καὶ τοῦ Π. Μπρατσιώτου κλπ., εἰς οὓς δέον νὰ προστεθῶσιν οἱ τότε ἐν ἐνεργείᾳ διατελοῦντες ἀείμνηστοι: Νικ. Παπαγιαννόπουλος, Χρ. ᾿Ανδρουτσος καὶ Χρυσ. Παπαδόπουλος, ἐσήμανον τὴν ἔναρξιν νέας περιόδου ἀκμῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ὑπὸ τετραπλῆν ἔννοιαν: 1ον) αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν, ἔνεκα τῆς δημοσιεύσεως πλήθους πραγματειῶν, ἀναφερομένων εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς Θεολογίας καὶ τῆς ἀυξήσεως τῶν ἐδρῶν. Τὸ ἔργον διηκολύνετο διὰ τῶν περιοδικῶν «Ν. Σιών» Ἱεροσολύμων καὶ «Ἐκκλ. Φάρος» ᾿Αλεξανδρείας καὶ τῶν νέων «Θεολογία» καὶ «Ἐκκλησία» (ὧν ἰδρυταὶ ἐγένοντο ὁ Γρηγ. Παπαμιχαήλ καὶ ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος ἅμα τῇ ἀνάδω του τῷ 1923 εἰς τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν Θρόνον τῶν ᾿Αθηνῶν). 2ον) ὑπὸ ἔννοιαν καθαρῶς Πανεπιστημιακὴν, διότι ὁ καθηγητῆς ᾿Αλιβιζᾶτος εἰσήγαγε τὴν ἔρευναν καὶ συστηματικὴν ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῶν πηγῶν ὑπὸ τῶν φοιτητῶν τῶν συμμετεχόντων εἰς τὰ Φροντιστήρια. Χάριν τῶν φοιτητῶν ἐξέδωκε τῷ 1924 τοὺς Ἱεροὺς Κανόνας μετὰ βραχέων σημειώσεων (νῦν ἐν χρήσει 2α ἔκδοσις τοῦ 1949). Διατηρῶ καὶ ἐγὼ μετὰ πολλῶν συμφοιτητῶν μου τὴν εὐχάριστον ἀνάμνησιν τῶν ζωηρῶν τοῦ καθηγητοῦ Πανεπιστημιακῶν παραδόσεων καὶ τῶν γονίμων συζητήσεων ἐν φροντιστηρίοις, κατὰ τὰ ὁποῖα μᾶς ὠδήγει εἰς τὴν μεθοδικὴν ἔρευναν

τῶν πηγῶν καὶ τὴν κριτικὴν καὶ συστηματικὴν ἔκθεσιν ἐπιστημονικῶν θεμάτων. Ὑπέστημεν δὲ ἐν τούτῳ τῷ σημείῳ οἱ σύγχρονοι τακτικοὶ καθηγηταὶ τῆς Θεολ. Σχολῆς, πλὴν 2, τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ καθηγητοῦ. Τὰ δὲ ὑψηλὰ διαφέροντά του πρῶτον διὰ τὴν ἐξύψωσιν τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας καὶ τὴν ἐδραίωσίν της ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ τῆς χώρας καὶ δεύτερον διὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀνάδειξίν της εἰς πρώτης τάξεως κοινωνικὸν παράγοντα, ὡς καὶ διὰ τὴν διεθνῆ προβολὴν της, κατέστησαν ταχέως καὶ ἰδικά μας διαφέροντα.

Ἄλλ' ὁ καθηγητῆς Ἀλιβιζᾶτος τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ἐμερίμνα διὰ τὴν κοινωνικὴν μόρφωσιν τῶν φοιτητῶν του διὰ τῆς δεξιώσεως αὐτῶν ἐν τῷ οἴκῳ του, καὶ δι' ἐπιστημονικῶν καὶ παιδαγωγικῶν ἐκδρομῶν, ἐν αἷς ἀνεπτύσσετο ἡ φιλία καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν. Ἄλλ' ὁ καθηγητῆς Ἀλιβιζᾶτος μετὰ τῶν νέων συναδέλφων του συνετέλει, 3ον) εἰς τὴν προβολὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ὡς ἠθικοῦ μεγέθους τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Κοινωνίᾳ καὶ 4ον) κυρίως αὐτὸς προσωπικῶς συνέβαλεν εἰς τὴν διεθνῆ προβολὴν τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας, ἣν ἐγγύτερον ἐγνώρισεν ἡ Δύσις διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἐν Παρισίοις διακεκριμένων Ρώσων Θεολόγων τοῦ ἐκεῖ Ἰνστιτούτου. Εἰς τὴν διεθνῆ ταύτην προβολὴν ἀφορᾷ καὶ ἡ ἐν ἔτει 1920 ἐν Γενεύῃ ἀνακοίνωσίς του, ἐξ ὀνόματος τῶν Ὁρθ. Ἐκκλησιῶν, τοῦ ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ κινήσει προγράμματος τῆς Ὁρθοδοξίας.

*

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν, μετὰ τὰς γενικὰς ταύτας παρατηρήσεις εἰς τὰ κύρια σημεῖα τῆς περαιτέρω ἐν Ἑλλάδι δράσεως τοῦ τιμωμένου καθηγητοῦ.

Μετὰ διακοπὴν τῆς ἐργασίας του ἐν τῷ Ὑπουργείῳ καὶ τῷ Π/μῖῳ (1920-2) ἐπανῆλθεν εἰς ἀμφοτέρας τὰς θέσεις τὸ φθινόπωρον τοῦ 1922, διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ δημοιοργικὸν του ἔργον.

Ἡ ἀποκατάστασις τῆς διασαλευθείσης ἐκκλ. τάξεως καὶ ἡ ἐπίτευξις ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ προσώπῳ ἐνὸς νέου ἀρχιεπισκόπου, τοῦ ἀειμνήστου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (10 Μαρτίου 1923), ἀναγνωρισθέντος ὑφ' ὄλων, μετὰ τὴν ἀπομάκρυν-

σιν τοῦ ἀντικανονικῶς ἐπανελλόντος τῷ 1920 ἀειμνήστου Θεοκλήτου, ὑπῆρξεν ὁ καρπὸς τῆς λεπτῆς κανονικῆς προσπάθειας τοῦ τιμωμένου, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς.

Ἐὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος, ἔχων σύμφωνον τὸν νέον ἀρχιεπίσκοπον, ἐπεξεργάσθη καὶ ἐξέδωκεν, ὑπὸ δραματικᾶς συνθήκας¹, τὸν νέον καταστατικὸν χάρτην τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τούτου κατελύετο ὀριστικῶς τὸ ὅλως ἀποκρουστικὸν καὶ ξενικὸν πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐθνικὰς παραδόσεις, ἐκκλ. καθεστῶς τοῦ Maurer. Διὰ τῆς ἱστορικῆς ταύτης πράξεως 1) ἀποκατεστάθη τὸ κανονικὸν σύστημα τῆς διοικήσεως τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῆς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας, καταργηθείσης τῆς διαρκοῦς Ἱ. Συνόδου· 2) διελύθη τὸ συγκεντρωτικὸν σύστημα τῆς Διοικήσεως Συνόδου, ἀποκατασταθείσης τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐπισκόπων· 3) ἀπεδόθη πλήρως ἀπὸ τῶν πολιτειακῶν δεσμῶν ἐλευθερία εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς καταλύσεως τῆς δυνάμεως τοῦ Βασ. Ἐπιτρόπου· ὁ καθηγητὴς διατελὼν Βασ. Ἐπίτροπος προέτεινε τὴν κατάργησιν τοῦ θεσμοῦ ὡς ἀχρήστου, ἀλλὰ τὴν πρότασιν δὲν ἀπεδέχθησαν καὶ πολλοὶ ἱεράρχαι καὶ 4) ἐπετεύχθη ἡ ἐλευθερία ὑπὸ μόνης τῆς Ἐκκλησίας ἐκλογῆ τῶν ἀρχιερέων, ἄνευ ἀναμίξεως τῆς Κυβερνήσεως.

Ταῦτοχρόνως πρὸς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο νομοθέτημα ἐδημοσιεύθη ὁ νέος περὶ Ἐνοριῶν νόμος (1923), κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου ἰδιαίτεράν ἔδωκε προσοχὴν πρῶτον εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐνορίας, τοῦ κντάρου τούτου τοῦ Ὁργανισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ κλήρου, καὶ δεύτερον εἰς τὴν κατὰ τὰ τότε δεδομένα ἀξιοπρεπῆ τοῦ κλήρου συντήρησιν. Τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ ὑπεβοήθησεν ἡ κατανόησις τοῦ ὑπουργοῦ Δ. Δίγκα. Τὸ ἔργον ἐκεῖνο μερικῶς ἀνετράπη κατὰ τῷ 1925, ἐπὶ Δικτατορίας Παγκάλου, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1932 ἤρξατο, διὰ τοῦ νέου καταστατικοῦ χάρτου, ἡ μερικὴ ἀξιοποίησις τῶν ἐν ἔτει 1923 τεθεισῶν ἀρχῶν ἤρθη δὲ ἡ ἀτέλεια τοῦ νόμου τοῦ 1923, καθ' ὃν ἐπὶ 11 μῆνας παρέμενεν ὁ Ἀρχ/πος μόνος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας.

1. Τὰ σχετικὰ γεγονότα διηγείται ὁ ἴδιος εἰς τὴν μελέτην του περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Πολιτικῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Κράτει. Ἐν Ἀθήναις 1932.

Δὲν εἶναι βεβαίως τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσω ἐὰν ἡ Ἐκκλησία ἐπωφελήθη πλήρως τῆς νέας νομοθεσίας διὰ τὴν λύσιν τῶν χρονιζόντων προβλημάτων της. Τοῦτο μόνον δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι μία μελλοντικὴ ἀντιμετώπισις τῶν ἐκκλ. προβλημάτων ἔχει πολλὰ ν' ἀντλήσῃ ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἀλιβιζάτου τοῦ 1914 καὶ 1923.

Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος (1924) ὑπεβοήθησε τὴν ἰδρυσιν Θεολογικοῦ Οἰκοτροφείου ἐν τῇ Μονῇ Πετράκῃ. Τὸ ὑποτυπῶδες ἐκεῖνο οἰκοτροφεῖον, ὅπερ ἐπὶ τινα χρόνον διηύθυνα ὡς πρόεδρος τῶν φοιτητῶν, ἔγινε πραγματικότης κατὰ τὰς ἡμέρας μας, χάρις εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Χρυσ. Παπαδόπουλον, λαβόντα ἀποζημίωσιν διὰ τὴν κατακράτησιν ὑπὸ τοῦ Κράτους τῆς Γερμανεῖου Σχολῆς (τῆς νῦν Σχολῆς Χωροφυλακῆς).

Ταῦτοχρόνως πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τὸ ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ κινήσει ἔργον, ὅπερ ἐξετιμᾶτο διεθνῶς (τῷ ἔχει ἀπονεμηθῆ ὁ σταυρὸς τοῦ Lambeth· ἴδε βιβλιογραφίαν τῶν ἐτῶν 1925-32) ὡς καὶ τὴν κατ' ἀρχὴν ἐν τῷ συμπληρωματικῷ νόμῳ ἰδρυσιν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης, ἧς ἡ λειτουργία ἤρξατο κατὰ τὸ 1942 καὶ κανονικῶς ἀπὸ τοῦ 1945, ἀπησχόλει τὸν καθηγητὴν τὸ κοινωνικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ καὶ ἡ συστηματικὴ αὐτοῦ ὀργάνωσις, ἐν στενῇ συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀειμνήστου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου καὶ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν ἱεραρχῶν ἐμψυχατοῦ τῆς ἰδέας τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας Μητροπολίτου Χίου (τότε Καρυστίας) κ. Παντελεήμονος. Τὴν ἰδέαν κατέστησε πραγματικότητα ὁ φίλος συνάδελφος καθηγητῆς κ. Βέλλας, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐπεξετάθη, τῇ βοήθειᾳ δωρεῶν τῶν ξένων Ἐκκλησιῶν διὰ τοῦ κ. Ἀλιβιζάτου. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

Παραλλήλως ὁ καθηγητῆς, διδάσκων μέχρι τοῦ 1939 καὶ τὰ μαθήματα τοῦ Πρακτικοῦ τῆς Θεολογίας κλάδου, ἐπέτυχε νὰ καταστήσῃ ταῦτα πλέον ἀποδοτικά, διὰ τῆς ἀποκτήσεως ἰδίου Πανεπιστημιακοῦ ναοῦ, τῆς Καπνικαρέας, ὡς κέντρον τῆς ὀμιλητικῆς καὶ τελετουργικῆς μορφώσεως τῶν φοιτητῶν. Εἰς τὸ ὑπὲρ τῶν φοιτητῶν ἔργον του δέον νὰ κατατάξωμεν καὶ τὰς προσπάθειάς του δι' ὑποτροφίας ὑπὲρ τῶν διακρινομένων φοιτητῶν τῆς Θεολογίας, ἰδίᾳ

διὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁ ὁμιλῶν πρὸς ὑμᾶς δὲν θὰ εὐρίσκετο πιθανῶς εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἐὰν δὲ ἐτύγχανεν ὑποτροφῶν τῇ βοήθειᾳ τοῦ κ. Ἀλιβιζάτου. Καὶ ἱεράρχας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀνέδειξεν ὁ καθηγητὴς, ἐπιτυχῶν χορήγησιν ὑποτροφίας· καὶ αὐτὸς ὁ Μακαριώτατος Κύπρου ἔτυχεν ὑποτροφίας διὰ τοῦ κ. Ἀλιβιζάτου.

Εἰς τὸ πολυσχιδὲς ἔργον τοῦ τιμωμένου καθηγητοῦ ἀνήκει ἡ σύλληψις τῆς ἰδέας τῆς εὐρύτερας συνδέσεως τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, διὰ τὰς ὁργανώσεις συνεδρίων τῶν Ὁρθοδόξων Θεολόγων. Εἰς τὴν πραγματοποίησιν ταύτης διηκολύνθη ἐκ τῶν γνωριμιῶν του ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ κινήσει.

Τὸ Α' Συνέδριον τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας (ἀπὸ 29 Ν/βρίου μέχρι 6 Δεκεμβρίου 1936) ἀποτελεῖ σταθμὸν τοῦ βίου τοῦ κ. καθηγητοῦ καὶ ταῦτοχρόνως ἱστορικὸν γεγονὸς μεγάλης σπουδαιότητος διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν. Τὰ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ καὶ Προέδρου τοῦ συνεδρίου ἐν ἔτει 1939 δημοσιευθέντα πρακτικὰ (ἐκ σελίδων 540) καὶ αἱ κρίσεις τοῦ παγκοσμίου τύπου καὶ τῶν περιοδικῶν θὰ παραμείνωσιν ἔσαι ἀδιάφυστα μαρτύρια τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ὁργανωτικῆς ἰκανότητος καὶ δραστηριότητος τοῦ καθηγητοῦ Ἀλιβιζάτου, ὡς καὶ τῶν νέων τάσεων τῆς ἀκμαζούσης Θεολογικῆς Σχολῆς, ὡς καὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἐν Παρισίοις Ρωσ. Ὁρθ. Θεολ. Ἰνστιτούτου καὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Βαλκανικῆς. Αἱ 6 ἀνακοινώσεις τοῦ καθηγητοῦ, περὶ τῆς δυνατότητος συγκλήσεως Οἰκ. Συνόδου καὶ τρόπου ἐπικοινωνίας τῶν Ὁρθ. Ἐκκλησιῶν, περὶ κωδικοποιήσεως τῶν κανόνων, περὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, περὶ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας Πολιτείας καὶ λαοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου καὶ περὶ τῆς Βιβλικῆς καὶ Ἱστορικοδογματικῆς βάσεως τῆς κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἀποτελοῦσιν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν ἀνωτέρω κρίσεων. Περὶ τῆς εὐρύτερας Ἑλληνικῆς ἐκδόσεως τῆς τελευταίας μελέτης ὁ ἀείμνηστος Χρυσ. Παπαδόπουλος ἐσημείωσεν (Θεολογία 1934) ὅτι «ἀποτελεῖ ἀρτίαν καὶ πλήρη πραγματείαν περὶ τοῦ σπουδαίου θέματος» (μετε-

φράσθη και γερμανιστί). Ὁ καθηγητὴς ἐμφανίζεται εἰς τὰς μελέτας ταύτας, ἀσχολούμενος περὶ γενικὰ προβλήματα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας. Ἐν αὐτοῖς συνδυάζει τὴν πρωτοτυπίαν πρὸς τὴν ἀδστηρὰν θεωρητικὴν θεμελίωσιν τῶν ἰδεῶν του, τὴν λεπτότητα σκέψεως, ἱστορικοκανονικῆς καὶ κοινωνικῆς, ὡς καὶ πρακτικῆς, ὥστε ἐπιστήμη καὶ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας συνδέονται παρ' αὐτῷ ἀναποσπάστως. Ἡ Θεολογικὴ ἐπιστήμη καθ' ἑαυτὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας ἐμφανίζονται παρ' αὐτῷ, κατὰ τρόπον ὅλως ἰδιάζοντα ἐνηρμοισμένοι.

*
* *

Ὁ β' Παγκόσμιος πόλεμος καὶ τὸ παραπέτασμα, ὅπερ χωρίζει τοὺς δύο κόσμους ἐν Εὐρώπῃ, κατέστησαν ἀδύνατον, ἐπὶ τοῦ παρόντος, τὴν συνέχισιν τῆς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ἀλιβιζάτου ἀναληφθείσης προσπάθειας ἐτησίας συγκεντρώσεως Θεολόγων ἐκ περιτροπῆς εἰς τὰς Ὁρθοδόξους Χώρας.

Καὶ τὰ ἐπιστημονικά, ὡς καὶ ἐπαγγελματικά, ζητήματα τῶν Ἑλλήνων θεολόγων, ὡς καὶ τὰ ἐκπαιδευτικά, εὔρον τὸν καθηγητὴν πρόθυμον θεράποντα, διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς συνέδρια καὶ ἐκπαιδευτικὰ συμβούλια καὶ τῆς ἐκδόσεως μελετῶν, ἀναφερομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν θεολογικὴν πλευρὰν τῶν θεμάτων.

Θὰ εἶναι πολὺν δύσκολον εἰς τὸν ἱστορικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος νὰ περιγράψῃ εἰς βραχείας γραμμὰς τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ ὡς ἐπιστήμονος, ὡς κοινωνικοῦ ἐργάτου καὶ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον συμπίπτουν πολλὰ καὶ ποικίλα ἔργα τοῦ τιμωμένου.

Θὰ σημειώσωμεν λοιπὸν περαιτέρω μερικὸς σταθμοὺς σημαντικῶν, μετὰ τὸ Συνέδριον τοῦ 1936 καὶ μέχρι τῆς σήμερον.

Τῷ 1938 ἀνεκηρύχθη ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Π/μίου τοῦ Oxford καὶ προσεκλήθη ὑπὸ διαφόρων Π/μίων διὰ νὰ δώσῃ μαθήματα.

Ἐπηκολούθησεν ὁ β' παγκόσμιος πόλεμος, ὁ ὁποῖος διέκοψε πᾶσαν σχέσιν μας πρὸς τὸ Ἐξωτερικόν. Εὐθὺς ὁμως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ πρὸ τῆς λήξεως τοῦ Πολέμου, ὅτε αἱ ἀνάγ-

και τῆς δεινῶς ἐκ τοῦ πολέμου πληγείσης πατρίδος ἦσαν μεγάλοι ὁ καθηγητῆς Ἀλιβιζᾶτος εὐρέθη εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τοῦ κοινωνικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπεστάλη εἰς Ἀμερικὴν ὑπὸ τῆς τότε Κυβερνήσεως, ἵνα διαφωτίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην περὶ τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κ. Ἀλ. ἦτο ὁ πρῶτος εὐρωπαϊὸς θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέπτετο τὴν Ἀμερικὴν πρὸς διαφώτισιν τῆς τόσον ἀκατοτοπίστου Ἀμερικῆς. Ἡ ἀποστολὴ ὑπῆρξεν ἀπὸ πάσης ἐπόψεως ἐπιτυχής, διότι ὁ καθηγητῆς εἶχε πολλὰς καὶ σημαντικὰς γνωριμίας καὶ προσωπικὸν κύρος.

Ταῦτα ἐβοήθησαν τὸ ἔργον του καὶ τῷ παρέσχον εὐκαιρίας εὐρύτερας καὶ σπουδαίας συνηγορίας ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν μας δικαιῶν καὶ διεκτραγώδησιν τῆς μετὰ τὸν πόλεμον καὶ τὴν φρικτὴν κατοχὴν δυστυχίας τῆς χώρας μας.

Τὰ ἄμεσα ἀποτελέσματα ἦσαν: 1) ὅτι ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσίν του ποσὸν 100.000 δολλαρίων ἐξ Ἀμερικῆς καὶ 30.000 δολλαρίων ἐξ Ἀγγλίας, διὰ τὴν θεραπείαν τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐμπεριστάτου Ἑλληνικοῦ λαοῦ. 2) ὅτι παρεχωρήθησαν αὐτῷ ἐν ἀρχῇ 30 πλήρεις ὑποτροφίαι διὰ πτυχιούχους τῆς Θεολογίας (ἔξοδα τροφῆς, κατοικίας καὶ σπουδῶν). Ὁ καθηγητῆς ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξέλεξε τοὺς ὑποτρόφους μετὰ τῶν ἀρίστων μαθητῶν του καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς Ἀμερικὴν διὰ τριετεῖς σπουδὰς, μετὰ τὸ πέρας τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἀνεδείχθησαν εἴτε μετὰ τῶν ἱεραρχῶν, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ καταλόγου τῶν ὁποίων ἴσταται ὁ Μακαριώτατος Ἀρχ/πος καὶ ἔνδοξος Ἐθνάρχης Κύπρου κ. Μακάριος ὁ Γ', εἴτε ὡς καθηγηταὶ Π/μίων καὶ τῆς Μ. Ἐκπαιδεύσεως.

Ἐθὺς μετὰ ταῦτα εἰσηγήθη τὴν σύστασιν συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς διαχείρισιν τῆς ὡς ἄνω βοηθείας, διὰ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ τῶν Μητροπόλεων τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ὑπηρεσίας ταύτης καὶ τοῦ προσωπικοῦ κύρους τοῦ καθηγητοῦ κατέστη δυνατόν ν' αὐξηθῇ ἡ διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν βοήθεια πρὸς τὴν χώραν μας. Χρήματα φθάσαντα ἤδη εἰς ἱκανὰ ἑκατομμύρια δολλαρίων καὶ παντὸς εἶδους πράγματα εἰσέρχονται μονίμως εἰς τὴν χώραν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπέκτησεν,

δλωσ ἀθορύβως, σπουδαῖον ὄργανισμόν, ὑποβοηθήσεως τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς δράσεως, ἡ ὁποία ἦτο πρότερον ὑποτυπώδης, ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως πόρων εἰς τοιαύτην κλίμακα, οἷα ἡ τῆς διεκκλησιαστικῆς βοήθειας. Ἡ Ἴδρυσις τοῦ Ἐκκλησ. Τυπογραφείου τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ Θεολογικοῦ Οἰκοτροφείου, ἡ ἀνέγερσις τοῦ μεγαλοπρεποῦς κτηρίου τῆς Σχολῆς Διακονισσῶν, τοῦ Οἴκου τῆς Φοιτητρίας παρὰ τὴν Ἀγ. Βαρβάραν τοῦ Δαφνίου, ἀποτελοῦν τοὺς πλέον ἐντυπωσιακοὺς καρποὺς τῆς εὐρυτάτης δράσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς λαμπροῦς ταύτης κοινωνικῆς δράσεως τοῦ σεβαστοῦ καὶ ἀγαπητοῦ διδασκάλου.

Πρέπει δὲ νὰ προσθέσωμεν, ὅτι εἰς τὸ σχέδιον τῶν ἰδρυμάτων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας ἐν τῇ αὐτῇ περιοχῇ περιλαμβάνεται καὶ Κολλέγιον Θηλέων. Ἡ ὁρμὴ ὁμοῦ πρὸς ὀλοκλήρωσιν τοῦ κοινωνικοῦ τούτου ἔργου ἀνεκόπη ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ ἀποβιώσαντος ἀρχιεπισκόπου. Ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ νῦν Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος κ. Θεόκλητος ἠθέλησε νὰ συνεχίσῃ τὸ ἀνακοπὲν ἔργον. Ὁ Οἶκος τῆς Φοιτητρίας καὶ ἡ Σχολὴ Διακονισσῶν εἶναι πραγματικότης.

Ἡ ὄλη ἐργασία τῆς Ὑπηρεσίας ἀλληλοβοηθείας, ἡ ὁποία, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐτησίων ἐκθέσεων, ἐμφανίζει μέχρι τοῦ 1957 εὐρυτάτην κοινωνικὴν δρασίαν τῆς Ἐκκλησίας, συνεχῶς βοηθουμένης ταῖς ἐνεργεῖαις τοῦ καθηγητοῦ ἀποκλειστικῶς ἐκ μέρους τῶν ξένων Ἐκκλησιῶν, ἀποτελεῖ πραγματοποίησιν ἑνὸς ὀνείρου, τὸ ὁποῖον ὠραματίσθη ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου του ὁ καθηγητής. Ἐκτοτε ὁ καθηγητής, πολλάκις ἀποκλειστικῶς μόνος, ὧθει τὴν Ἐκκλησίαν πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν κοινωνικὸν ἀγῶνα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀναδείξεώς της εἰς πρώτης τάξεως εἰρηνοποιῶν κοινωνικὸν παράγοντα. Ἡ Ἴδρυσις τῆς Σχολῆς τῶν Διακονισσῶν θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ν' ἀποκτήσῃ κοινωνικοὺς λειτουργοὺς, ἱκανοὺς διὰ μίαν συστηματικὴν κοινωνικὴν ἐκκλ. πολιτικὴν, ἡ ὁποία δὲν γίνεται χωρὶς πάλλουσαν χριστιανικὴν καρδίαν. Διότι ἡμπορεῖ βεβαίως τὸ νεώτερον πολιτιστικὸν κράτος νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὴν ἀσκησιν τοῦ ἔργου κοινωνικῆς Προνοίας, ἀλλ' ἡ προσπάθειά του δὲν δύναται νὰ εἶναι ὠφέλιμος εἰς ἐκείνην τὴν ἔκτασιν, ἡ ὁποία φαί-

νεται ἀναγκαία εἰς τὴν χώραν μας, ἔχουσαν 3.000.000 ἀπόρους. Τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν ἐγέννησεν ὁ Χριστιανισμός, ὡς καρπὸν τῆς Πίστεως, «τῆς διὰ τῆς ἀγάπης» ἐκδηλουμένης. Ἡ Ἐκκλησία, λοιπόν, εἶναι πρωτοπόρος καὶ δύναται νὰ ἀναλάβῃ, ὡς ἐπὶ κατοχῆς, τὴν ὅλην συντονιστικὴν προσπάθειαν τοῦ κοινωνικοῦ ἔργου τοῦ Κράτους, τῶν Δήμων καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, ἢ ὅποια δύναται μόνον ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας ν' αὐξήσῃ τοὺς μικροὺς πόρους τοὺς προσφερομένους ὑπὸ τοῦ Κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ἄλλ' ἡ κοινωνικὴ δρᾶσις τοῦ καθηγητοῦ Ἀλιβιζάτου, διὰ νὰ ὀλοκληρώσωμεν τὰ περὶ ταύτης, ἐπεξετάθη καὶ πέρα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀρίων, διὰ τῆς συμμετοχῆς του καὶ τῆς πρωτοβουλίας του εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἄλλων κοινωνικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων¹.

Μεταξὺ ἄλλων προεδρεύει τῶν Διοικητικῶν Συμβουλίων δύο νοσοκομείων, ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος: τῆς Πολυκλινικῆς Ἀθηνῶν, ἰδρυθείσης ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων ἀδελφῶν του Νικολάου καὶ Ἀνδρέου, καὶ τοῦ Μαντζαβινάτειου νοσοκομείου Ληξουρίου. Εἰς τὸ πρῶτον συνεχίζει τὴν φιλανθρωπικὴν δρᾶσιν τοῦ νοσοκομείου ἐν τῷ κέντρῳ τῶν Ἀθηνῶν, προχωρεῖ δὲ μὲ τὴν πρωτοβουλίαν του ἢ συμπλήρωσις καὶ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς αὐτοῦ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἀποτελεῖ ἐν τῶν σπουδαιότερων ἐπιστημονικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδρυμάτων τῆς πρωτευούσης.

Ἀξίζει δὲ νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ γεγονότος, ὅτι διὰ τὸ Μαντζαβινάτειον ἐπέτυχε δωρεὰν ἐξ 90.000 δολλαρίων, δι' ὧν συνεπληρώθη ὁ ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν σεισμῶν τῆς Κεφαλληνίας παραμείνας ἄθικτος σκελετὸς τοῦ κτηρίου, ἕνεκα τῆς τελειότητος τῆς κατασκευῆς του. Τὸ ἴδρυμα ἤνοιξε τὰς πύλας του καὶ εὐεργετῇ τὴν πολυπαθῆ ἰδιαιτέραν μας προσφιλῆ πατρίδα Κεφαλληνίαν.

Τοιοῦτο εἶναι ἐν ἀδροτάταις γραμμαῖς τὸ κοινωνικὸν ἔργον τοῦ τιμωμένου διαπρεποῦς καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, ὁ ὁποῖος μετέχων καὶ εἰς ἄλλα κοινωνικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ σωματεῖα, μὴ δυνάμενα διὰ τὴν στενότητα τοῦ χώρου νὰ μνημο-

1. Ὁ καθηγητὴς διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς βοηθείας προσφύγων τῆς καὶ συνεργαζομένης μετὰ τῶν Ἑν. Ἐθνῶν. Τὸν καθηγητὴν διεδέχθησαν οἱ καθηγηταὶ Π. Βάλληρας καὶ Γ. Κοινιάρης.

νευθῶσιν ἐνταῦθα, προσφέρει ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητον πειρὰν του καὶ δραστηριότητα διαρκῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν.

* *

Ἄλλ', ὡς εἰκός, δὲν ἐξαντλεῖται διὰ τῶν ἀνωτέρω τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ, διότι τῷ 1951 ὠργάνωσε τὰς ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τῇ ἡμετέρᾳ ἐμπνεύσει καὶ τῇ ἐπινεύσει τοῦ Βασιλέως Παύλου, διεξαχθείσας Πανελληνίους καὶ Παγχριστιανικὰς ἑορτάς, ἐπὶ τῇ 1900ῃ ἀμφιετηρίδι ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τοῦ Ἀποστόλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος ἰδιαίτερος. Ὅ,τι ὠραματίσθη τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1945 ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐνέκρινον δὲ οἱ ἀείμνηστοι Γεώργιος ὁ Β' καὶ ὁ Ἀθηνῶν Δαμασκηνός, κατέστησε πραγματικότητα ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος, ὅστις ὠργάνωσεν, ὡς Γεν. Γραμματεὺς τῆς Ἐπιτροπῆς, παγχριστιανικὸν προσκύνημα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξέδωκε τῷ 1953 τὸν μέγαν τόμον τοῦ ἑορτασμοῦ.

* *

Ἄλλ' ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος, παραλλήλως πρὸς τὸ μέγα αὐτοῦ κοινωνικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν ἔργον, ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ τὸ Πανεπιστημιακὸν καὶ τὸ βαρυσήμαντον ἐπιστημονικόν, ἀναγνωρισθὲν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ καὶ τῇ ἀλλοδαπῇ.

Ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος ἔχει τὴν ροπὴν νὰ γράφῃ βραχείας ἐπιστημονικὰς ἐκθέσεις ἐπὶ θεμελιωδῶν προβλημάτων τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ τῆς Θεολογίας καθόλου καὶ δὴ καὶ τῆς Πρακτικῆς, ἥτις δὲν ἔχει ἐπαρκῶς ἀναπτυχθῆ παρ' ἡμῖν. Ὅθεν συνεκέντρωσεν ὁ καθηγητὴς τὴν προσοχὴν του εἰς τὰ βασικά καὶ τὰ λεπτομερειακὰ ζητήματα, διότι τὸν ἐνδιέφερον ἢ οὐσία τῶν θεμάτων καὶ τῶν συγχρόνων προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης του, ὅπως καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας, ἐξ ὧν ἦντλει καὶ ἀντλεῖ διαρκῶς ἢ πολυμερῆς σκέψις τοῦ τιμωμένου καθηγητοῦ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διατὶ δὲν κατέγινεν εἰς τὴν συγγραφὴν συστήματος Κανονικοῦ ἢ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, ἀλλὰ μᾶς ἔδωκε τὴν οὐσίαν τῶν μαθημάτων του τῷ 1941 ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».

Τὴν συγγραφὴν συστηματικοῦ ἔργου ἐθεώρει ἔργον εὐκολώτερον.

Συνέγραψε, λοιπόν, ποικίλας, οὐσιώδους περιεχομένου, μελέτας «Περὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ διοικητικῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας» (Θεσσαλονίκη 1919), «Περὶ τῆς χάριτος τῶν ποιῶν τῶν Κληρικῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ» (1920) «Βλέψεις πρὸς ἔνωσιν», ἀγγλιστὶ ἐν τῷ περιοδικῷ «Christian East» (1920), «Ἡ ποιὴ τῆς ἐκπτώσεως τῶν ἐπισκόπων ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτῶν θρόνου, κατὰ τὸ Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» καὶ «Πάλιν ἡ ποιὴ τῆς ἐκπτώσεως», «Ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας», «Ἡ ἔξοδος τῶν Χριστιανῶν ἐκ Τουρκίας», ἀγγλιστί, ἅπαντα τῷ 1925. Τῷ 1926 ἐξέδωκε γερμανιστὶ μελέτην ἐν Βέρνῃ «Περὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους», τῷ 1927 «Περὶ τῶν συγχρόνων εἰρηνευτικῶν τάσεων καὶ τῶν ἐν Στοκχόλμῃ συνεδρίων», τῷ 1929 «Περὶ τοῦ Προγράμματος τῶν Θρησκευτικῶν ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Μ. ἐκπαιδεύσεως» (τὰ πορίσματα ἐγένοντο δεκτὰ ὑπὸ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμ/λίου) καὶ γερμανιστὶ «Περὶ τοῦ Παγκοσμίου Συνεδρίου Πίστεως καὶ Τάξεως καὶ (τῆς θέσεως) τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας». Τῷ 1930 εἰς μὲν τὸ Γερμανικὸν Λεξικὸν *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* ἐδημοσιεύθη τὸ ἄρθρον του «Περὶ Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», ὅπερ ἀνεθεωρήθη εἰς τὴν πρόσφατον τρίτην ἔκδοσιν, εἰς αὐτοτελὲς δὲ τεῦχος περὶ τοῦ «Παγκοσμίου Συνδέσμου διεθνoῦς φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν». Τῷ 1931 καὶ 1937 ἔγραψε δύο διατριβὰς «Περὶ τῆς κωδικοποιήσεως τῶν Ἱερῶν Κανόνων», τῷ δὲ 1931 ὠμίλησεν ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης περὶ τοῦ διασήμου ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ *Adolf von Harnack*. Τῷ 1932 ἔγραψε «Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι», καὶ περὶ «Μικτῶν γάμων» τῷ 1933 «Περὶ τῆς βιβλικῆς καὶ ἱστορικοδογματικῆς βάσεως τῆς κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας», τῷ 1934 «Περὶ Ἀφοπλισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ», τῷ 1934 ἀγγλιστὶ «Περὶ τῆς ἀδιακόπου συνεχείας μετὰ τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας», τῷ 1935 «Περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς

νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας» καὶ περὶ τοῦ ζητήματος ἂν «ὑπάρχουσι δογματικοὶ κανόνες». Τῷ 1936-1937 εἰς τὸ Α' Συνέδριον τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας 4 ἀνακοινώσεις «Περὶ τῆς θέσεως τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας», «Περὶ τρόπου θετικῆς συνεννοήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν» καὶ «Περὶ Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου» καὶ «Περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς συγκλήσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου» ἀγγλιστὶ δὲ «Περὶ Πολιτεύματος καὶ Μυστηρίων» καὶ «Περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν» καὶ «Περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων» ὡς καὶ «Περὶ καθορισμοῦ τῆς ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».

Παραλείπων ἄλλας ἐργασίας του, τῶν ὁποίων τοὺς τίτλους δύναται νὰ εὔρη ὁ ἐπιθυμῶν εἰς τὸν Τιμητικὸν Τόμον, σημειῶνω ἰδιαιτέρως τὰς πρωτοτύπους μελέτας «Περὶ τῆς λατρείας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», δημοσιευθείσης εἰς γερμανικὴν σειρὰν *Ekklesia*, «Περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν Ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ» (1948), «Περὶ τῶν συγχρόνων θεολογικῶν τάσεων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθοδοξίᾳ» (1949), «Περὶ τῆς Οἰκονομίας κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» (ἡ δημοσίευσίς της προὐκάλεσεν εὐμενεστάτας κρίσεις ἐνταῦθα καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ), «Περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου, ὡς καὶ «Περὶ τῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας».

Τὸ ἐπιστημ. ἔργον τοῦ καθηγητοῦ δὲν φαίνεται μόνον εἰς τὰ αὐστηρῶς ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνα, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς φλέγοντα ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑθνους. Ἐν αὐτοῖς ἐπιστήμη καὶ πρακτικὸν πνεῦμα, θεωρία καὶ πράξις, μετὰ συμμετοχῆς ὀλοκληρωτικοῦ καὶ φλογεροῦ ἐνδιαφέροντος, διὰ πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, συνδυάζονται ἀρμονικῶς. Ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος, ἀφ' ἧς ἤρξατο δρῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐπιστήμων θεολόγος μὲ τὴν λεπτήν του σκέψιν καὶ ἰκανότητα διαπραγματεύσεως πρωτοτύπων θεμάτων ἱστορικοκανονικῶν, δογματικῶν, κανονικῶν πρακτικῶν, συχνάκις ὠρμήθη εἰς τὴν μελέτην του ἀπὸ τῆς πρᾶ-

ξεως και των φλεγόντων ζητημάτων της ημέρας. Διὰ τοῦτο εἶναι μέγας ὁ ἀριθμὸς τῶν ἄρθρων, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν εἰς τὸν ἡμερήσιον και περιοδικὸν τύπον, ὡς και τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἔνεκα τῶν ὁποίων εἶναι εὐρύτατα γνωστὸς ἐν Ἑλλάδι και ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ. Εἰς τὰ ἄρθρα του εὐρίσκομεν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη, πολλακίς ἐκλαϊκευομένη, και ἡ θεωρία ὑπηρετοῦν τὴν προᾶξιν. Ἐνεκα τῶν τάσεών του αὐτῶν ὁ καθηγητῆς κατέστη ὁ ἄξων νέας κινήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑκκλησίας, τὴν ὁποῖαν ἐκπροσωπεῖ τὸ περιοδικὸν «Ὁρθόδοξος Σκέψις». Ἡ διακήρυξις τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς Χριστιανισμοῦ και ἡ ἀναγκαιότης διὰ τὴν Ἑλλάδα μιᾶς προγραμματισμένης ἐσωτερικῆς και ἐξωτερικῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς, ὑπηρετούσης τὴν ἀπρόσωπον και αἰωνόβιον Ὁρθόδοξον Ἑκκλησίαν, εἶναι ὁ κοινὸς και μέγας σκοπὸς μας. Καὶ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν τούτων ὁ καθηγητῆς Ἀλιβιζᾶτος ἔχει τὴν πρώτην, τὴν ἡγετικήν του θέσιν, ἔνεκα τοῦ ἐπιστημονικοῦ και πρακτικοῦ του ἔργου και τῆς εὐρύτητος αὐτῶν.

Ἐνεκα τούτων ὁ καθηγητῆς Ἀλιβιζᾶτος εἶναι, ὅπως λέγει τὸ περιοδικὸν «Pulpit» (Σεπτέμβριος 1950), «ὁ εὐρύτερον γνωστὸς Ἕλλην θεολόγος εἰς τοὺς θεολογικοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους». Ὅθεν εἶναι εὐλογον: 1) διατὶ ὑπῆρξε και εἶναι συνεργάτης τῶν πλείστων ἐκ τῶν ὀρθοδόξων περιοδικῶν τῆς Ἀνατολῆς, τὰ ὁποῖα περὶ πολλοῦ ποιοῦνται τὴν συνεργασίαν του· 2) διατὶ σπουδαῖα ξένα θεολογικὰ περιοδικὰ και ἐκδόται λεξικῶν ἐξήτησαν τὴν συνεργασίαν του· 3) διατὶ ἔργα του ἐγράφησαν ἢ μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἀγγλικήν, γαλλικὴν και γερμανικὴν ἢ και τὴν ρωσικὴν· 4) διατὶ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης ἀνεκήρυξε τοῦτον ἐπίτιμον διδάκτορα τῆς Θεολογίας (Dr of Divinity), ἥτοι ἀπένειμε τιμητικὴν ἐπιστημονικὴν διάκρισιν σπανίως ἀπονεμομένην εἰς ἐπιστήμονας και δὴ και ξένους· 5) διατὶ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου ἐκάλεσεν αὐτὸν νὰ δώσῃ σειρὰν μαθημάτων τῷ 1949· 6) διατὶ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σικάγου, τὸν ἐκάλεσε νὰ δώσῃ σειρὰν μαθημάτων¹ δις, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ

1. Ταῦτα ἐξεδόθησαν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ 1954-5.

1953 και τὸν Αὐγουστον τοῦ 1954 και πρὸ τῆς Β' Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅτε δι' ἐνεργειῶν του, συμπράττοντος τοῦ ὁμιλοῦντος, ἐλήφθη ἡ πρώτη θετικὴ ἀπόφασις τοῦ εἰρημένου Ὁργανισμοῦ ὑπὲρ τῆς αὐτοδιαθέσεως τῆς προσφιλοῦς μας Κύπρου. Εἶναι ὡσαύτως εὐλογον 7) διατὶ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βουδαπέστης τὸν ἐκάλεσε διὰ μαθήματα μὴ πραγματοποιηθέντα, ἀτυχῶς, λόγω τῆς λαϊκῆς ἐπαναστάσεως. Ἐξ ἀφορμῆς τῶν πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν του και τοῦ διεθνῶς γνωστοῦ ἔργου τιμητικώτατα ἐξεφράσθησαν διαπρεπεῖς ἀλλοδαποὶ θεολόγοι. Οὕτω ὁ γνωστός ἐν Ἀγγλίᾳ συγγραφεὺς και τέως πρόεδρος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν Dr. Bell (ἐπίσκοπος τοῦ Chichester) εἰς τὸ τελευταῖον του σύγγραμμα: «The Kingship of Christ», Λονδῖνον 1954, ἀναφέρων διάφορα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ καθηγητοῦ γράφει (εἰς τὴν σελίδα 61) «τοῦ καθηγητοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, τοῦ μεγάλου θεολόγου τῶν Ἀθηνῶν». Ταῦτα δὲ εἶναι εὐνόητα, δεδομένου ὅτι μέγα μέρος τῶν ἐργασιῶν τοῦ καθηγητοῦ ἀποτελεῖ καθαρὰν ἔρευναν, θεμελιουμένην εἰς γονίμους ιδέας. Ὁ καθηγητὴς Clavier εἰς τὸ *Itinéraire Spirituel*, Strassburg 1951, γράφει μεταξὺ ἄλλων πολλῶν: «Ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζάτος, ὁ πολὺ γνωστός σοφὸς εἰς τοὺς οἰκουμενικοὺς κύκλους» (σελ. 56). Ὁ καθηγητὴς και Ἐπίσκοπος Gulin (Φιλλανδία), ὁμιλεῖ ὡσαύτως ἐνθουσιωδῶς, εἰς τὸ σύγγραμμά του «Eine Wallfahrt in Griechenland» ἐν Helsingki 1951 περὶ τοῦ ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Ἀλιβιζάτου. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ὀλίγα ἀπὸ τὰ πολλὰ, ἅτινα θὰ συλλέξῃ ὁ συγγραφεὺς τῆς λεπτομεροῦς βιογραφίας του.

* *

Εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ συνοψίσῃ τις τὸ πολυμερές ἔργον τοῦ καθηγητοῦ και νὰ χαρακτηρίσῃ πλήρως και δὴ και διὰ βραχέων τὴν προσωπικότητα τοῦ τιμωμένου, ὡς ἀνθρώπου, ὡς διδασκάλου και κοινωνικοῦ θεράποντος, ὡς ἐπιστήμονος θεολόγου και ὡς Ἑλλῆνος ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός, διαδραματήσαντος πολλάκις ἡγε-

τικόν ρόλον ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Οἰκουμηνικῇ κινήσει μέχρι τῆς σήμερον.

Γνωρίζω, ὅτι πᾶν ὅ,τι θὰ εἶπω «μείζων εἰς πείραν ἔρχεται» ἀλλὰ γνωρίζω, ὡσαύτως, πόσον προσκρούει εἰς τὸν χαρακτήρα του ὁ ὑπερβολικὸς ἔπαινος καὶ πόσον ἀποστρέφεται τὴν κολακείαν. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς συναντώμεθα καὶ συμφωνοῦμεν ἀπολύτως, οἱ δύο Κεφαλλῆνες, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ μαθητὴς ἱστορικός, ὁ ὑπηρετῶν τὴν ἀλήθειαν. Ἡ εὐγνωμοσύνη ἄλλως τε δὲν πρέπει νὰ ὀδηγῆ εἰς ὑπερβολὰς καὶ ὁ ἔχων τὴν τιμὴν νὰ ὀμιλῆ πρὸς Ἑμᾶς εἶναι πολὺ εὐτυχὴς διότι ἡ εὐγνωμοσύνη του ἀπηυθύνετο καὶ ἀπευθύνεται εἰς τὸν καθηγητὴν Ἀμίλκαν Ἀλιβιζᾶτον καὶ οὐχὶ εἰς ἄλλον τινά.

Τὸν ἄνθρωπον Ἀμίλκαν Ἀλιβιζᾶτον, τὸν θεωρούμενον αὐστηρὸν καὶ βαρὺν τὸν χαρακτήρα, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν κατὰ βάθος ἀπὸ τὸ ἔργον του τὸ κοινωνικὸν καὶ τὸ τοῦ διδασκάλου καὶ ἀπὸ τὴν ἀφιερωσίν του εἰς τὴν νεότητα. Ὑπὸ τὸ φαινομενικῶς αὐστηρὸν ὕφος του καὶ τὴν ἀκαμψίαν του εἰς πολλὰ ζητήματα καὶ δὴ καὶ εἰς τὰ ζητήματα ἀρχῆς κρύπτεται πλουσία εἰς ἀγαθὰς προθέσεις καὶ ἐκδηλώσεις καρδία, ἱκανὴ διὰ τόσον πλουσίους κοινωνικοὺς καρποὺς καὶ τὴν ἀπόκτησιν τόσων μαθητῶν ἐγγὺς πρὸς αὐτὸν ἱσταμένων. Οἱ γνωρίζοντες τοῦτον ἀντιλαμβάνονται, ὅτι ὁ καθηγητὴς ἔχει τὸν ἰδικὸν του τρόπον ν' ἀγαπᾷ - χωρὶς συναισθηματισμοὺς - καὶ νὰ κινῆται μὲ θέλησιν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, ὑπὲρ ἰδεῶν καὶ ὑπὲρ τῶν πλησίων. Ὁ καθηγητὴς ὑπῆρξεν ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς καθηγεσίας του προσηνῆς καὶ φιλελεύθερος. Ὅθεν εἶναι εὐνόητον, διατὶ ἐπέτρεπε τὴν ἐκδήλωσιν διαφορῶν ἀπόψεων εἰς τοὺς μαθητάς του. Ὑπῆρξαν περιπτώσεις, καθ' ἃς εὐρέθημεν εἰς διάφορα ἰδεολογικὰ ρεύματα ἢ εἰς διένεξιν, ἔνεκα τῆς διαφορᾶς ἀπόψεων, ἀλλ' οὐδέποτε μὲ ἐπίεσε ν' ἀλλάξω γνώμην. Οὐδέποτε ἄλλως τε καταβιάζει τοὺς ἀγῶνάς του εἰς χαμηλὰς προσωπικὰς διενέξεις, οὐδὲ ὅταν ἔχη βαθεῖαν πικρίαν. Εἶναι πολλάκις κλειστός εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ ὀλιγότερον ἐκδηλωτικὸς. Παρὰ ταῦτα ὡς ἄνθρωπος χριστιανὸς καὶ ὡς διδάσκαλος πολὺ ἐπλησίασε καὶ ὠμίλησε πρὸς τὴν νεότητα.

Πλησιάζων και προσέχων τὴν νεότητα, ὑπὲρ ἧς και ἔξω τοῦ Πανεπιστημίου ἐργάζεται διαρκῶς, ἐπέτυχε νὰ βοηθήσῃ εἰπερ τις και ἄλλος εἰς τὴν δημιουργίαν φτωρίου διὰ τὴν Ἐκκλησίαν και τὴν Θεολογίαν. Ὁ ἄνθρωπος και ὁ διδάσκαλος ἀποτελοῦν ἐνότητα, συνιστοῦν τὸ βάθος τῆς προσωπικότητος. Ἡ εἰκὼν τοῦ διδασκάλου συμπληροῖ φυσικῶς τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸν διδάσκαλον Ἀλιβιζᾶτον, τὸν γνωστὸν ἀνὰ τὸ πανελλήνιον διὰ τὴν εὐρύτητα και πολυμέρειαν τῆς μορφώσεως και τὰ πολλαπλᾶ διαφέροντά του, γνωρίζομεν εἰδικώτερον ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἠδυνήθη νὰ ἐμπνεύσῃ πολλοὺς κατὰ τὰς παραδόσεις του και τὰ ἐπιστημονικά του φροντιστήρια, ἐν οἷς διέλαμπεν ἡ ἀνάδειξις στενοῦ δεσμοῦ θεωρίας και πράξεως και ἡ ἐνασχόλησις περὶ τὴν μεθοδικὴν ἐργασίαν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ πανεπιστημιακοῦ μας ἔργου.

Αἱ ἰδέαι του περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας και ἐπιστήμης και περὶ τῆς ἀνάγκης μεθοδικῆς ἐργασίας ἐν παντί, τὸ πάθος του διὰ τὴν ἀλήθειαν και ἡ εὐθύτης τοῦ χαρακτήρος του ἦτο φυσικὸν νὰ κάμουν ἐντύπωσιν και νὰ ἀσκοῦν εὐεργετικὴν ροπήν εἰς τοὺς μαθητάς. Διὰ τοῦτο και ἐπέδρασεν ὅσον ὀλίγοι διδάσκαλοι ἐπιδρουῦν ἐπὶ τῶν μαθητῶν των. Τὸ πάθος του διὰ τὴν μόρφωσιν και ἐξασφάλισιν τοῦ κλήρου τῆς Ἑλλάδος και τὴν δι' αὐτοῦ ἀνύψωσιν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς και τὴν ἀνάδειξιν αὐτῆς εἰς κοινωνικὸν παράγοντα πρώτης τάξεως ἀνεδείκνυον εἰς τὰς παραδόσεις του και εἰς τὸ φροντιστήριον τὸν καθηγητὴν, ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν πρακτικὸν θεολόγον, τὸν ἐκθέτοντα τὴν θεωρίαν περὶ τῆς πράξεως με δύναμιν και κῦρος και θέλησιν εὐαγγελικὴν. Ἡ ἐπιστήμη ἡ καθαρὰ, ἐκτιθεμένη σαφῶς, ὑπηρετεῖ ταῦτοχρόνως τὴν προᾶξιν, ἡ ὁποία δὲν ἐσκόπει νὰ ἐτοιμάσῃ ἐπαγγελματίας, ἀλλὰ λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας και τῆς Παιδείας τοῦ Ἔθνους. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενα δὲν ἦσαν ξηρὰ ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἡ ἐπιστήμη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀνθρώπου—χριστιανοῦ. Διὰ τοῦτο ἀπετέλουν αἱ ἰδέαι του διαρκῆ παρόρμησιν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Βαθεῖαν δὲ ἔκαμεν ἐντύπωσιν εἰς ἡμᾶς ἡ ἀκατάβλητος ἐργατικότης ἀπὸ βαθυ-

τάτης πρωτίας μέχρις ἐσπέρας. Οὕτως, ἄλλως τε, ἠδύνατο ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὸ ποικιλόμορφον ἔργον του.

Τὸν ἐπιστήμονα θεολόγον εὐρίσκομεν εἰς τὰς πραγματείας του τὰς ἐπιστημονικάς, ἀλλὰ καὶ τὰ δημοσιεύματα μεικτοῦ χαρακτῆρος, ἐπιστημονικοῦ καὶ πρακτικοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς θεμελιώδεις τάσεις του, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἐν ἀρχῇ.

Ἐκτὸς τῶν ἐν ἀρχῇ μνημονευθεισῶν πρωτοτύπων πραγματειῶν του πρόκειται ν' ἀναγνώσῃ ἀπὸ τὰς μελέτας του τῆς τελευταίας 18ετίας: τὴν περὶ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴν περὶ ἀνακηρύξεως τῶν Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, τὴν περὶ τῶν συγχρόνων θεολογικῶν τάσεων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθοδοξίᾳ, τὴν περὶ Οἰκονομίας, ἣν ἰδιαζόντως ἐπῆρσαν ὁ P. Dumont, ὡς καὶ ξένα καὶ ἡμέτερα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ (ἐδημοσιεύθη περίληψις ἀγγλιστὶ καὶ ἐδόθη ἡ ἄδεια μεταφράσεως εἰς τὴν Γαλλικὴν), τὴν περὶ φύσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, τὴν περὶ λατρείας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴν περὶ συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἐξόχως πρωτότυπον διατριβὴν ἐπὶ τοῦ θέματος, ἐφ' οὗ δὲν εἶχεν ἄχρι τοῦ 1955 γραφῆ τι καὶ τέλος τὴν ὀγκώδη πραγματείαν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (1955), ἵνα μόνον τὰς ὑπ' ἐμοῦ ἀναγνωσθείσας ὀνομάσω, διὰ ν' ἀντιληφθῆ τὴν οὐσίαν τοῦ καθαροῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου καὶ τῆς ὀρθοδόξου σκέψεως τοῦ καθηγητοῦ. Τελεῖ βεβαίως ὑπὸ τὴν ροπὴν τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἔχει ὁδηγόν του τὴν ὀρθόδοξον πατερικὴν σκέψιν ὑπὸ φιλελεύθερον πνεῦμα, ὅπερ τόσον λαμπρῶς ὑπετύπωσε Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς τὴν ἐποχὴν τῆς συζυγίας ἑλληνικοῦ καὶ χριστιανικοῦ πνεύματος, τῶν χρόνων τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τῆς Ἀρχαίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ καθηγητὴς ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν οὐσίαν τῶν θεμάτων του καὶ διὰ τὰς οὐσιώδεις λεπτομερείας καὶ ταῦτα θέλει νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του ἐν συντομίᾳ. Ἐν ταῖς μελέταις ταύταις ἀπαντᾷ εἰς τὸ σαφὲς καὶ τόσον σύγχρονον ἐρώτημα περὶ τῆς οὐσίας τῶν θεμάτων. Ἡ γονιμότης τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ ζωηρὰ ἔκθεσις ἐλκύουν τὸν σύγχρονον ἀναγνώστην.

Ἐλέχθη, βεβαίως, ὅτι εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον φιλελεύθερος

ὀρθόδοξος θεολόγος, ἀλλ' ἡ ἀπάντησις τοῦ προσεκτικοῦ μελετητοῦ τῶν ἔργων του εἶναι: φιλελεύθερος ναί, ἀλλὰ ὀρθόδοξος. Ὁ ἔχων ἀμφιβολίαν τινὰ ἄς ἀναγνώσῃ τὰς πέντε βραχείας μελέτας: περὶ τῆς Οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας, περὶ τῶν τάσεων τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Θεολογίας καὶ περὶ τῆς λατρείας, τὴν περίληψιν τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου του καὶ τὴν ἐνώπιον τῶν ξένων ἀναγνωσθεῖσαν ἀγγλιστὶ μελέτην του περὶ τῆς ἀδιακόπου συνεχείας τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς ἀρχαίας ἀδαιρέτου Ἐκκλησίας. Εἰς τὰς μελέτας ταύτας θὰ ἴδῃ τί σημαίνει Ὀρθόδοξον φρόνημα, συστηματικῶς ἐκτεθειμένον. Οὐσία καὶ βάθος τῆς Ὀρθοδοξίας ἐκτίθενται μὲ σαφήνειαν καὶ δύναμιν λόγου. Θὰ χρειασθῇ δὲ ἰδιαίτερα πραγματεία διὰ τὴν ἀνάλυσιν καὶ συστηματικὴν ἐκθεσιν τῶν ἰδεῶν του. Ἡμπορεῖ κανεὶς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ νὰ διαφωνήσῃ, ἀλλ' εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Θεολογία καὶ ἡ Ἐκκλησία τῷ ὀφείλουσιν πολλὰ καὶ δι' ἕνα εἰδικώτερον λόγον, διὰ τὴν ἐργώδη καὶ συνεχῆ προσπάθειαν πρὸς διεθνῆ προβολὴν των. Καὶ τοῦτο ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἔργου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός, τοῦ ἀσχοληθέντος ἐπὶ μακρότερον χρόνον καὶ καρποφορώτερον περὶ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς.

Ἡ γενναία προσπάθεια τοῦ 1914 καὶ τὰ νομοθετήματα τοῦ 1923 τῷ ἐξησφάλισαν ἐξαίρετον ἱστορικὴν θέσιν εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, μετὰ τοῦ Μελετίου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Ἡ ἐπὶ μακρότερον ὄμως χρόνον ἐνασχόλησίς του καὶ ἀνιδιοτελής ἀφιέρωσις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῷ ἐξησφάλισαν ὡσαύτως λαμπρὰν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἡ ἀνιδιοτελής ἐργασία του ἀποτελεῖ φωτεινὸν παράδειγμα διὰ τοὺς νεωτέρους. Ἐὰν συγκρίνῃ τις τὰς ἀγόνους προσπάθειάς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῆς πρώτης γενεᾶς τῆς Ἀυτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἐκείνας τῶν ἡμερῶν μας, θὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εἴπῃ, ὅτι αἱ προσπάθειαι τῶν ἀνδρῶν, εἰς οὓς ἀνήκει ὁ τιμώμενος καθηγητής, ὑπῆρξαν γόνιμοι εἰς ἀποτελέσματα

καίτοι ἡ ὑφισταμένη ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις δὲν εἶναι καθόλου εὐχάριστος, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν λύσιν τῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐλπίς, ὅτι δύναται εἰς τὴν γενεάν μας νὰ ὑπάρξῃ προγραμματισμένη ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ δὲν ἐξέλιπε.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Πολιτεία ὅπως καὶ ἡ Θεολογία δύναται εἰσέτι νὰ βασιζονται ἐπ' αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς.

Ὀλοκληροῦντες τὸν συνολικὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ τιμωμένου καθηγητοῦ καὶ δὴ καὶ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρὸς ἐξαίρομεν τὴν ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Χριστιανικῇ Κινήσει, ἣν ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς παρακολουθεῖ, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κύπρου, δρᾶσίν του.

Τρεῖς εἶναι, νομίζω, οἱ λόγοι οἵτινες κινοῦσι τοῦτον ἐπὶ τοῦ διεθνοῦς πεδίου τοῦ Χριστιανισμοῦ: Ἴον ἡ πεποίθησίς του, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιταγὴν τοῦ Κυρίου «ἵνα πάντες ἐν ᾧσιν», ὀφείλουσι νὰ ἐργάζονται διὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐνώσεώς των, ἐν ἀπωτάτῳ βεβαίως μέλλοντι, καὶ πρέπει νὰ προσθέσω, ἔστω καὶ ἐὰν φαίνεται ἡ ἐνωσις κατ' ἀνθρωπίνην προοπτικὴν χίμαιρα· Ἴον διότι αἰσθάνεται ὡς χρέος τὴν προβολὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας μὲ θάρρος καὶ κῦρος εἰς τὸ οἰκουμενικὸν χριστιανικὸν βῆμα, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἀγνοηθῇ· Ἴον διότι ἀποτελεῖ ὑποχρέωσιν ὄλων, ἀπορρέουσαν ἀπὸ τὴν ὑπάτην χριστιανικὴν ἐντολὴν τῆς ἀγάπης, ἢ συνεργασία τῶν πιστευόντων τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς Θεὸν καὶ σωτῆρα ἐν Τριάδι, νὰ συνεργάζονται ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου, πρὸς καταπολέμησιν, τῶν ἀντιθέων δυνάμεων. Νομίζω δέ, ὅτι ἔχει δίκαιον ὁ καθηγητὴς καταβάλλων ἀτελειώτους μόχθους εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Ἡ Χριστιανικὴ Οἰκουμενικὴ κίνησις ἀποτελεῖ ὄντως ἐν παρήγορον φαινόμενον εἰς ἕνα βαθεὸς διηρημένον κόσμον, κινδυνεύοντα νὰ πέσῃ θῦμα τῆς καταπληκτικῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνικῆς του προόδου. Τὸ τραγικὸν γεγονός εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ διαίρεσις αὐτοῦ, καθίσταται ἀκόμη τραγικώτερον εἰς τὸν διηρημένον κόσμον μὲ τὴν βαθεῖαν ἠθικὴν κρίσιν. Ἡ ἐδύνη τῶν Ἐκκλη-

σιῶν ἔναντι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἱστορίας εἶναι μεγάλη καὶ ὀφείλομεν νὰ τὴν αἰσθανώμεθα ὅλοι, ὡς τὴν αἰσθάνεται ὁ καθηγητής.

Τὸ ἔργον του ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ κινήσει ἐχαρακτήρισεν ἀκριβῶς τὸ πλεόν ἐγκυρον πρόσωπον ἐν αὐτῇ, ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν Dr. Visser't Hooft, ὅστις γράφει χαρακτηριστικῶς περὶ τοῦ καθηγητοῦ, ὅτι «ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὄργανον διὰ τὴν λεπτοτέραν καὶ θετικωτέραν οἰκουμενικὴν δρασίω, τὴν ὁποίαν ἠδυνήθη κανεῖς νὰ ἐπιτύχη εἰς τὴν γενεάν μας». Ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου εἰς τὸν τόμον τοῦ πληροφοριακοῦ ἔργου: *History of the Oecumenical movement 1517 - 1948*, γίνεται λόγος πολλαχοῦ περὶ αὐτοῦ. Ὅθεν εἶναι εὐλογον, διατί οἱ συνεργάται καὶ φίλοι ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Κινήσει ἐπὶ τῇ 70ῇ ἐπετείῳ τῶν γενεθλίων του τῷ ἀπέστειλαν τόμον μετ' εὐχετηρίων ἐπιστολῶν. Τὸ περιεχόμενον τοῦ τόμου τούτου δέον νὰ μεταφρασθῇ, διότι δὲν τιμᾷ μόνον τὸν καθηγητὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ὁρθόδοξον Ἑλλάδα, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῆς. Ὁ καθηγητής ἐτίμησε τὸ ὄνομα τοῦ Ὁρθοδόξου Θεολόγου καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ὅπου διαθέτει μοναδικὸν κῦρος μέχρι τῆς σήμερον. Τοῦ κύρους δὲ τούτου, καθὼς καὶ τῆς πολυτίμου πείρας του, δύνανται ἢ τε Ἐκκλησία καὶ ἡ Θεολογία νὰ ἐπωφεληθῶσι. Ὡσαύτως καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν τομέα, εἶναι εὐτύχημα, ὅτι ἡ ἱστορική, ἡ φωτεινὴ καὶ ἡ πολύπλευρος προσωπικότης, ὁ καθηγητής Ἀλιβιζᾶτος, εὐρίσκεται ἐν πλήρει ὑγιείᾳ καὶ ὡς δρῶν πρόσωπον μεταξὺ ἡμῶν. Οἱ μαθηταί, οἱ συνάδελφοί του ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ, ὡς καὶ οἱ φίλοι του, εὐχόμεθα ἀπὸ καρδίας, ἵνα ὁ Θεὸς τὸν εὐλογῇ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογικῆς Ἐπιστήμης.

Γένοιτο!

Ἐν Ἀθήναις, 25ῃ Ἰουνίου 1958.

Γεράσιμος Ἰ. Κοιιδάρης

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΝΩΤΕΡΩ ΛΟΓΟΝ

Σελ. νζ'. σιχ.	25/26	ἀντι τῶν νόμων ΣΑ,	γραπτέον τῶν νόμων Σ και ΣΑ,
» νη'.	» 2	» ἔτη	γραπτέον: ἔτι.
» ξ'.	» 32	» κανονικός	» κανονολόγος
» ξγ'.	» 16	» τοῦ Π)μίου	» ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ
» ξδ'.	» 7	προσθήκη, μετὰ τὰς λέξεις 'Ελλάδος. Διὰ τούτου κατελύετο, «χάρις εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως Νικ. Πλαστήρα καὶ Στυλ. Γονατᾶ, πρωθυπουργοῦ», ὀριστικῶς	
» ξε'.	» 4	» μελλοντικὴ ἀντιμετώπισις,	γραπτέον μελλοντικὴ προγραμματικὴ ἀντιμετώπισις
» »	» 12	προσθετέον: εἰς τὸν ἀείμνηστον ἀρχιεπίσκοπον Σπυρίδωνα	
» οα'.	» 14	προσθήκη: Καὶ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς τῷ ἀπένειμε τότε δικαίως τὸν ἀνώτερον Ταξίαρχον τοῦ Τάγματος Γεωργίου Α' εἶμαι δὲ εὐτυχῆς ἀναγγέλλων σήμερον, ὅτι εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης διὰ τὸ ἔργον ἐκεῖνο καὶ διὰ τὸ ὅλον ἔργον του ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος τῷ ἀφιερῶ δύο τόμους τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, εὐρισκομένουσιν ὑπὸ ἐκτύπωσιν.	

Τ' ἀνωτέρω προσετέθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ λόγου.

ΑΝΑΓΡΑΦΗ ΕΡΓΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
του Καθηγητού κ. Ἀμίλκα Σ. Ἀλιβιζάτου

1910 — 1958

Ὑπὸ

Ἐμμανουὴλ Ἰ. Κωνσταντινίδου
καὶ Μιχαὴλ Π. Γρηγόρη

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

«Α»	=	Ἀνάπλασις (Ἀθηνῶν)
«ΓΠ»	=	Γρηγόριος Παλαμᾶς (Θεσσαλονίκης)
«Ε»	=	Ἐκκλησία (Ἀθηνῶν)
«ΕΒ»	=	Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα (Ἀθηνῶν)
«ΕΚ»	=	Ἐκκλησιαστικὸς Κῆρυξ (Ἀθηνῶν)
«ΕΦ»	=	Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος (Ἀλεξανδρείας)
«ΕΕΒΣ»	=	Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν
«ΕΕΘΣ»	=	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολ. Σχολῆς
«Θ»	=	Θεολογία (Ἀθηνῶν)
«ΙΣ»	=	Ἱερὸς Σύνδεσμος (Ἀθηνῶν)
«ΝΣ»	=	Νέα Σιών (Ἱεροσολύμων)
«ΟΜ»	=	Ὁρθόδοξος Μαχητῆς (Ἀθηνῶν)
«ΟΣ»	=	Ὁρθόδοξος Σκέψις (Ἀθηνῶν)
«Π»	=	Ποιμὴν (Μυτιλήνης)

Εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν κατεβλήθη προσπάθεια πρὸς συγκέντρωσιν τῶν μέχρι τοῦδε (Ἰούνιος 1958) δημοσιευθέντων ἐπιστημονικῶν ἔργων καὶ δημοσιευμάτων τοῦ τιμωμένου σεβαστοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀμίλκα Σ. Ἀλιβιβιζάτου.

Ἡ πλήρης ὅμως συλλογὴ καὶ ἀναγραφὴ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ κ. Καθηγητοῦ εἰς διαφόρους Ἑλληνικὰς ἔφημερίδας (π.χ. «Ἐστία», «Πατρίς», «Ἐλεύθερον Βῆμα», «Βῆμα», «Καθημερινή» κ. ἄ.) καὶ περιοδικά, ὡς καὶ εἰς ξένα τοιαῦτα, δὲν κατέστη δυνατὴ, διὰ λόγους ἀνεξαρτήτους τῆς θελήσεως ἡμῶν. Ἐλπίζομεν νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον.

Εἰς τὴν κατάταξιν ἠκολουθήσαμεν, κατὰ τὸ πλεῖστον, τὴν χρονολογικὴν σειρὰν.

Α ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ

1. Ἡ σημασία τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος κατὰ τὸν Εἰρηναῖον. Ἱεροσόλυμα 1910. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΝΣ», τ. Ι' (1910) 336 ἐξ.
2. Τὸ Πάσχα ὡς ἀκίνητος ἑορτή. «ΝΣ», τ. Ι' (1910) 471 ἐξ.
3. Ἡ νομικὴ θέσις τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἀπολογίαν τοῦ Ἰουστίνου. Ἱεροσόλυμα 1910. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΝΣ», τ. Ι' (1910) 581 ἐξ. καὶ ΙΑ' (1911) 100 ἐξ.
4. Τὸ αἷτιον τῶν περὶ τοῦ Πάσχα ἐρίδων τοῦ β' αἰῶνος. Ἐν Ἀθήναις 1911. Ὁ ἀειμνήστος Ἀρχ/πος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, τότε ἀρχιμανδρίτης, ἐδημοσίευσε μακρὰν εὐμενῆ κριτικὴν εἰς περιοδικὸν «Ἐκκλ. Φάρος», τ. Θ' (1912) 222 ἐξ. Ἴδε καὶ «ΝΣ», τ. ΙΒ' (1912) 137 ἐξ.
5. Ἐκκλησιαστικὰ καὶ λειτουργικὰ βιβλία. Ἐν Ἀθήναις 1911. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΝΣ», τ. ΙΑ' (1911) 486 ἐξ.
6. Ἡ κληρικὴ πρᾶξις. «ΝΣ», τ. ΙΒ' (1912) 251 ἐξ.
7. Ἡ ὀρθοπεδικὴ καὶ κατηχητικὴ διδασκαλία. Ἐν Ἀθήναις 1912. Κρίσεις ἐν «ΕΦ», τ. Θ' (1912) 527 ἐξ. ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ Γρηγ. Παπαμιχαήλ.
8. Ἡ ἐν Ἑλλάδι Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ἀθῆναι 1912.
9. Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justunian I. Berlin 1913. Ἐδημοσιεύθη ὡς 17ος τόμος τῆς ἐν Βερολίῳ ἐκιδιδόμενης σειρᾶς Neuen Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche, τῶν ἀειμνήστων μεγάλων καθηγητῶν N. Bonwetsch καὶ R. Seeberg. Ἀξιόλογον κριτικὴν τῆς μελέτης ταύτης ἐδημοσίευσεν ὁ ἀειμνήστος Χρυσ. Παπαδόπουλος εἰς «ΕΦ», τόμ. ΙΒ' (1913) 190 ἐξ. Ἡ ἰδίᾳ ἐργασία ἑλληνιστὶ ἐν «ΝΣ», τ. ΙΒ' (1912) 317 ἐξ.
10. Ὁ σπουδαιότερος παράγων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀνορθώσεως. Ἀθῆναι 1914.
11. Τὸ ἔργον τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἡ σύγκλησις τῆς Ἱεραρχίας τοῦ 1916. Ἀθῆναι 1916.
12. Ἡ θέσις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπέναντι τῆς Worldconference on faith and order (τοῦ Παγκοσμίου Συνεδρίου περὶ πίστεως καὶ τάξεως). «ΓΠ», τ. Α' (1917) 650 ἐξ., 836 ἐξ.
13. Ἐπίσημος Στατιστικὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν λοιπῶν ἐν τῷ κράτει ὀρθοπεδικῶν. Ἀθῆναι 1918.
14. Ἡ κοινωνικὴ καὶ διοικητικὴ ὀργάνωσις καὶ δρᾶσις τῆς Ἐκκλησίας. Θεσσαλονίκη 1920. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «ΓΠ», τ. Δ' (1920) 145 ἐξ. Ἐναρκτήριον μᾶθημα (18/12/1919).
15. Das Programm der Orthodoxen Kirche. Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ «Internationale Kirchliche Zeitschrift» τῆς Γενεύης, 1920 (σ. 93-ἐξ.).
16. Aspirations towards Union. 1920 (ἐν τῷ περιοδικῷ Christian East).

17. Περὶ χάριτος τῶν ποιῶν τῶν κληρικῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἀθήναι 1920. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ πανηγυρικοῦ τόμου ἐπὶ τῇ 70ετηρίδι τῆς Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολῆς. Μακρὰ κριτικὴ ἐδημοσιεύθη ἐν «Α», τ. ΛΣ' (1923) 327-328, ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμ. Ἱεζεκιὴλ Βελανιδιώτου.

18. Οἱ Ἱεροὶ Κανόνες μετὰ προεισαγωγικῶν σημειώσεων, παραπομπῶν καὶ Πινάκων· Ἴδε «Θεολογίαν», τ. Δ' (1926) σ. 275 καὶ «ΓΠ», τ. Θ' (1925) 184.

Δευτέρα ἔκδοσις, περιλαμβάνουσα τὴν Ἐκκλ. νομοθεσίαν, ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐκδόσεων της, ὑπ' ἀριθμ. 19, τῷ 1949.

19. Ἡ μυστηριακὴ ἔννοια τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας παρὰ τοῖς Ἀγγλικανοῖς. «Θ», τ. Α' (1923) 68 ἐξ.

20. Ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως τῶν ἐπισκόπων ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτῶν θρόνου κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις 1925. Ανατύπωσις ἐκ τοῦ Β' τόμου τῆς «ΕΕΘΣ» (1935-1936) 1ἐξ.

21. Ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις 1925. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου 1925. Κρίσεις ἐν «Ε», τ. Β' (1924) 87 ἐξ.

22. The Exodus of the Christians of Turkey. 1925.

23. Das Patriarchat von Konstantinopel in neuerer Zeit. Bern 1926.

24. Καὶ πάλιν ἡ ποινὴ τῆς ἐκπτώσεως. Ἀθήναι 1926. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θ», τ. Δ' (1926) 351 (ἀπάντησις εἰς κριτικὴν τοῦ Μητροπολ. Μεσσηνίας Μελετίου, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ, σ. 183 κ. ἐξ.).

25. Αἱ σύγχρονοι εἰρηνευτικαὶ τάσεις καὶ τὰ ἐν Στοκχόλμῃ συνέδρια τοῦ 1926. Ἀθήναι 1927.

26. Περὶ τῆς Ὁρησκειτικῆς Ἐκπαιδεύσεως. Ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ὁμοσπονδίας τῆς 15ης καὶ 30ῆς Νοεμβρίου 1929, φύλλον 37 καὶ 38, σελ. 36-39. Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης ταύτης ἐγένοντο δεκτὰ ὑπὸ τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου. Ἴδε εὐμενεῖς κρίσεις καὶ διεξοδικὰ σχόλια ἐν «Ε», τ. Η' (1930) 28-29, 49-51 καὶ 57-58.

27. Die Weltkonferenz für Glauben und Verfassung und die Orthodoxe Kirche. 1929.

28. Die Kirche Griechenlands, ἐν τῷ λεξικῷ: Religion in Geschichte und Gegenwart. Β' ἔκδ. 1930.

29. Ὁ Παγκόσμιος Σύνδεσμος Διεθνοῦς φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν. 1930.

30. Τὸ «Ρηνάκι» τῆς Πλάκας. Ἀθήναι 1930. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΒΣ», τ. Ζ' (1930) 327 ἐξ.

31. Ἡ κωδικοποίησις τῶν Ἱερῶν Κανόνων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀθήναι 1931. Ἐν τοῖς «Ἐναισιμίαις» ἐπὶ τῇ 35ετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Ἀρχ. Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου.

32. Adolf von Harnack. Λόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ 4ῃ Μαρτίου 1931 ἐν τῷ Παν/μίῳ Ἀθηνῶν ἐπὶ τῷ ἐπιστημονικῷ μνημοσύνῳ τοῦ Harnack. Ἐν Ἀθήναις 1931.

33. Ἡ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει Ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ. Ἐν Ἀθήναις

1932. Λόγος τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1932 ἐν τῷ Παν/μίφ 'Αθηνῶν. Ἴδε κριτικὴν ἐν «Α», τ. ΜΕ' (1932) 144.

34. Περὶ μικτῶν γάμων. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «ΕΦ», τ. ΛΑ' (1934) 434 ἐξ. Ἀλεξάνδρεια 1932.

35. The Orthodox Church and the Sacramental Grace. London 1932.

36. Ἡ ἐπιστημονικὴ δρᾶσις τῶν Ζ. Ρώση, Χρ. Παπαδοπούλου, Ἰ. Μεσολωρᾶ. Ἀθῆναι 1933.

37. Ἡ Βιβλικὴ καὶ ἱστορικοδογματικὴ βάσις τῆς κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου. Ἐν Ἀθήναις 1933. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Α», ἔτος ΜΣ' (1933) 218 ἐξ. Εἰσήγησις ἐν τῇ διεθνῇ συσκέψει τῆς ὁργανώσεως τοῦ Πρακτικοῦ Χριστ/σμοῦ (Life and Work), ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1933. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Ἀρχ/πος Ἀθηνῶν Χρυσ. Παπαδόπουλος ἐσημείωσεν, ὅτι ἡ προκειμένη μελέτη, ἀγνωσθεῖσα εἰς τὴν Βαλκανικὴν ὁμάδα τῆς Παγκοσμίου Ὁργανώσεως «Life and Work», ἀποτελεῖ ἀρτίαν καὶ πλήρη πραγματεῖαν ἐπὶ τοῦ σπουδαίου θέματος· ἐν «Θ», τ. ΙΒ' (1934) 94, ἴδε καὶ «Ε», τ. ΙΒ' (1934) 15.

38. Ἀφοπλισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς. Ἐν Ἀθήναις 1934. Διάλεξις γενομένη εἰς τὸ Ἰνστιτοῦτον Διεθνῶν Ὑποθέσεων.

39. Ὑπάρχουσι δογματικοὶ Κανόνες; Ἐν Ἀθήναις 1934. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Παναγυρικοῦ Τόμου εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου (σ. 475 ἐξ.). Ἴδε σχόλια ἐν «Ε», τ. ΙΒ' (1934) 253.

40. The Greek Orthodox Church's unbroken continuation with the undivided Church. London 1934. Ἐδημοσιεύθη ἐν «The Church Quarterly Review», No 236, July 1934. Ἐδημοσιεύθη καὶ ἐλληνιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἀδιάκοπος συνέχεια μετὰ τῆς ἀδιαρέτου Ἐκκλησίας. Ἀλεξάνδρεια 1934. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «ΕΦ», τ. ΛΓ' (1934), 421, ἐξ. Ἴδε κριτικὴν «Ε», τ. ΙΒ' (1934) 413.

41. Les rapports de la législation ecclésiastique de Justinien avec les Canons de l'Église. Pavia 1935. XIII. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano». XI, vol. II. Ἀνακοίνωσις ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ Συνεδρίῳ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (22-29 Ἀπριλίου 1933). Ἐδημοσιεύθη καὶ Ἑλληνιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον: «Αἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τοὺς Ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες». Ἐν Ἀθήναις 1936· ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1936.

42. Die gegenwärtige Stellung der orthodox östlichen Theologie. Königsberg 1936. Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ τόμῳ «Procès Verbaux...» (ἴδε ἀριθ. 55) ἀνεδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ «Kyrios», τεύχος 4, 1936.

43. Ἡ κωδικοποίησις τῶν Ἱερῶν Κανόνων καὶ ἡ σημασία αὐτῶν. Ἐν Ἀθήναις 1937. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1937.

44. Ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα. Ἐν Ἀθήναις 1937. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1937.

45. Τὸ δυνατὸν τῆς συγκλήσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐν Ἀθήναις 1937. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1937.

46. Ἡ σύγχρονος θέσις τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας. Ἐν Ἀθήναις 1937. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1937· ἐδημοσιεύθη καὶ γερμανιστὶ. Ἐναρκτήριος Λόγος ἐν τῷ Α' Συνεδρίῳ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας ἐν Ἀθήναις τῷ 1936.

47. Τρόπος θετικής συνεννόησης τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ἐν Ἀθήναις 1937. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1937.

48. Καθορισμὸς τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας. Ἐν Ἀθήναις 1937. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1937.

49. Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου. Ἐν Ἀθήναις 1937. Λόγος τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1937. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τόμου τῆς 100ετηρίδος τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν. Ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν «Ε», τ. ΙΕ' (1937) 34 ἐ. Μέρος τοῦ Λόγου τούτου ἀπετέλει τὸ θέμα εἰσηγήσεως ἐν τῷ Α' Θεολογικῷ Συνεδρίῳ καὶ ὑπὸ τίτλον «Ἐκκλησία, Πολιτεία καὶ Ἔθνος ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου».

50. The Ministry and the Sacraments. The Orthodox Point of View. London. 1937. Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ τόμῳ «The Ministry and the Sacraments» (σ. 66-79) τῆς μεγάλης διεθνoῦς Συσκέψεως «Faith and Order» (Πίστewας καὶ Διοικήσεως), ἐν Edinburgh.

51. Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἰσηγητικὴ ὁμιλία (ἀγγλιστί) εἰς τὸ ἐν Edimburgh Συνέδριον τοῦ 1937. Ἐδημοσιεύθη ἐν «The second World Conference on Faith and Order». Edinburgh 1937, σ. 86-90. Ἴδε καὶ ἐπόμενον ἔργον. Ἐλληνιστί ἐν «Ε», τ. ΙΕ' (1937) 337 ἐξ. Τὴν εἰσηγήσιν ταύτην σπουδαίως ἐσχολίασεν ὁ ἀγγλικὸς τύπος.

52. Σύγχρονοι ἐνωτικαὶ προσπάθειαι. Αἱ παγχριστιανικαὶ συσκέψεις Oxford καὶ Edinburgh. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ε», τ. ΙΕ' (1937).

53. Ὁ 13,30,55 Κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου. Ἀνακοίνωσις ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ συνελθόντι V Βυζαντινολογικῷ Συνεδρίῳ (Σεπτέμβριος 1937).

54. Ὁ Πανεπιστημιακὸς Ναὸς τῆς Καπνικαρέας. Ἐν Ἀθήναις 1938. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1938.

55. Procès Verbaux du Premier Congrès de Theologie Orthodoxe à Athènes. Athènes 1939. Πρόκειται περὶ τοῦ τόμου τῶν Πρακτικῶν τοῦ Α' Συνεδρίου τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, συγκληθέντος, τῇ πρωτοβουλία τοῦ Καθηγητοῦ, ἐν Ἀθήναις, ἀπὸ 29 Νοεμβρίου-6 Δεκεμβρίου 1936. Μακρὸν σημείωμα ἴδε ἐν «Ε», τ. ΙΖ' (1939) 302 ἐξ. ὑπὸ Ν.Κ. Καψῆ. Ἴδε ἐπίσης κρίσεις ὑπὸ Γ. Κονιδάρη, ἐν «ΕΒ», ἔτος Σ' (1940) φ. 40, καὶ ἐν «ΝΣ», ΔΔ' (1939) 440.

56. Ist die Einberufung einer ökumenischen Synode möglich? Athen 1938. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Procès Verbaux.....».

57. Wie verständigen sich die verschiedenen orthodoxen Kirchen über allgemeine und eilige Fragen im Falle eines Aufschubes des ökumenischen Konzils? Athen 1938. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόμου «Procès....».

58. Die Kondifizierung der Kanones und ihre Bedeutung. Athen 1938. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόμου.

59. Die Frage der äusseren und inneren Mission der Orthodoxen Kirche. Athen 1938. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόμου.

60. Kirche, Staat und Volk vom orthodoxen Standpunkt aus. Athen 1938. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόμου.

61. Die biblische und historisch-dogmatische Begründung der sozial-ethischen Aufgabe der Kirche vom orthodoxen Standpunkt. Athen 1938. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόμου.

62. Τὸ κύρος τῆς Ἱερωσύνης τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις 1939. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ε», τ. ΙΖ' (1939) 237 ἐξ. Ὑπόμνημα πρὸς τὴν Θεολογικὴν Σχολήν, ἐκδοθὲν μετὰ τῶν ὑπομνημάτων τῶν ἄλλων Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ κύρος τῶν Ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν».

63. Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ἱστορικὸν σημεῖωμα περὶ τοῦ μαθήματος, τῶν διδασκάντων καὶ τῶν συγγραφέων αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀ' ἑκατονταετηρίδα τοῦ Παν/μίου. Ἀθήναι 1939. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τόμου Ἐκατονταετηρίδος τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν. Ἴδε κριτικὴν ὑπὸ Γ. Ι. Κονιδάρη, ἐν «ΕΒ», ἔτος 5' (1940) φ. 40.

64. Das kanonische Recht der Orthodoxen Kirche. (Ἴδε ἀριθ. 66). Ἐγράφη ὡς ἐν τῶν μερῶν τοῦ συλλογικοῦ συγγράμματος «Ekklesia» ἐν τῷ τεύχει «Die Orthodoxe Kirche auf dem Balkan und in Vorderasien. Geschichte und verfassung der Orthodoxen Kirche», τ. X (1939) σ. 75-90. Ἴδε κριτικὴν ὑπὸ Γ. Ι. Κονιδάρη, ἐν «Ε», τ. ΙΗ' (1940) 59.

65. Der Kultus der Kirche. Μελέτη, δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν αὐτὸν τόμον (σ. 91-99) τῆς διεθοῦς σειρᾶς «Ekklesia» τοῦ Friedr. Siegmund—Schultze.

66. Τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Σύντομος περίληψις τῶν παραδόσεων αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1941. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θ», τ. Α' (ΙΗ) περίοδος Β' (1940). 29 ἐξ.

67. Marriage and Divorce in accordance with the Canon Law of the Orthodox Church. London 1948. Ἴδε κριτικὴν ἐν «ΑΕΚΔ», τ. Δ' (1949) σ. 75.

68. Ἡ ἀναγνώρισις τῶν Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1948. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θ», τ. ΙΘ' (1948) 18-52. Ἴδε κρίσεις ἐν «ΑΕΚΔ», Γ' (1948) 158 ἐξ.

69. Αἱ σύγχρονοι Θεολογικαὶ τάσεις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθοδοξίᾳ. Ἀθήναι 1949. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θ», τ. Κ' (1949) 80 ἐξ.

70. Ἡ Οἰκονομία κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀθήναι 1949. «Τὸ θέμα διὰ πρώτην φορὰν ἐξεταζόμενον εἰς ὀλόκληρον τὴν Θεολογικὴν Γραμματεῖαν, παλαιότερων καὶ νεωτέρων, προὐκάλεσε τὰς πλέον εὐμενεῖς κρίσεις ἀπὸ τοῦ πλέον ἐγκρίτου τῶν ἐπιστημόνων, ἡμετέρους καὶ ξένους». Ἴδε κρίσεις: «Irénikon», XXIII, 4 (1950) 471, ὑπὸ D.P. Dumont. «Pulpit» Σεπτ. 1950, 196. «Christian East» (νέα σειρά), τόμ. Ι, No 2, σελ. 59, ὑπὸ Every. «Ἐφημερίς τῶν Νομικῶν» Ι5', 288. «ΑΕΚΔ», τ. Δ' (1949) 63 ἐξ.

Εἰς τὸ «Dispensation in Practice and Theory with special reference to the Anglican Churches», London 1944, ἐδημοσιεύθη ὡς μέρος II: Economy, from the Orthodox point of view, by Professor Hamilcar S. Alivisatos, p 27-44.

71. Ἡ Οἰκουμενικὴ Κίνησις καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Amsterdam. Ἐν Μυτιλήνῃ 1950. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «Ποιμένος», τ. 13 (1948) 176 ἐξ. καὶ τ. 14 (1949) 4 ἐξ.

72. Περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου. Ἀθήναι 1950. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Θ», τ. ΚΑ' (1950) 26 ἐξ. Εἰσήγησις εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν «Faith and Order» τῆς ἐν Chichester συνδιασκέψεως τοῦ 1949. Ἴδε κριτικὴν ἐν «ΑΕΚΔ», τ. Ε' (1950) 63.

73. Das Wesen der Kirche nach der Lehre der hl. Griechisch-Orthodoxen Kirche. 'Εν «Internationale Kirchliche Zeitschrift», 40 (1950) 91-95.

74. «Ο Κόπος Του». 'Εν 'Αθήναις 1951. Λόγος ἐν τῇ μεγάλῃ Αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Παν/μίου 'Αθηνῶν, τῇ 29ῃ 'Ιουνίου 1951 ἐπὶ τῇ 1900ῇ ἐπετείῳ τῆς ἐλεύσεως τοῦ 'Απ. Παύλου εἰς 'Ελλάδα. 'Εδημοσιεύθη καὶ 'Αγγλιστί «His Labour», ὡς καὶ εἰς τὴν γραφὴν τῶν τυφλῶν ὑπὸ L. Pinder. Γλασκῶβη 1953. 'Ανάτυπον ἐκ τῆς «Θ», τ. ΚΒ' (1951) 163 ἐξ.

'Ο Λόγος οὗτος περιελήφθη εἰς τὸν «Παναγυρικὸν τόμον» τὸν ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ 'Αμ. Ἀλιβιζάτου, Γεν. Γραμματέως (τότε) καὶ ὀργανωτοῦ τῶν πανελληνίων καὶ παρχοσμίων ἑορτῶν τοῦ 'Απ. Παύλου.

Κρίσεις περὶ τοῦ τόμου ἴδε: «Θ», τ. ΚΕ' (1954) 158 ἐξ. καὶ τ. ΚΣ' (1955) 155 ἐξ. ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Γ. 'Ι. Κονιδάρη· ἐν «Ε», τ. ΛΑ' (1954) 30 ὑπὸ Σ. Λώλη· ἐν «ΓΠ», τ. ΛΖ' (1954) 62 καὶ ἐν «ΑΕΚΔ», τ. Θ' (1954) 83 ἐξ. 'Επίσης ἐν «Church Times» τῆς 31ης Αὐγούστου 1951, ἔθθα σημειοῦται, ὅτι αὐτὸς ὁ Λόγος τοῦ Καθηγητοῦ 'Αλιβιζάτου δὲν συγκινεῖ μόνον βαθύτατα ἀλλ' εἶναι σπουδαία συμβολὴ εἰς τὰς περὶ Παύλου Σπουδὰς», πρβλ. καὶ «Unitas», Μάιος 1951.

75. 'Η λατρεία τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας. 1952. Εἰσήγησις διὰ τὸ Δογματικὸν Συνέδριον τῆς Lund (Σουηδίας), ἐν «Ε», τ. ΚΘ' (1952) 217 ἐξ.

76. 'Ο Σταυρωθεὶς καὶ 'Αναστὰς Κύριος, ἡ ἐλπίς τοῦ Κόσμου. Μελέτη ἐσχατολογική. 'Εν 'Αθήναις 1952. Μετάφρασις ἐκ τοῦ 'Αγγλικοῦ. Εἰσήγησις ἐπὶ τοῦ κυρίου θέματος τῆς Β' Γεν. Συνελεύσεως τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν 'Εκκλησιῶν ἐν Evanston Illinois τῶν ΗΠΑ. 'Ανατύπωσις ἐκ τῆς «Θ», τ. ΚΓ' (1952) 367 ἐξ.

77. Σημείωμα περὶ τῆς παλαιᾶς πράξεως χειροτονίας τῆς 'Εκκλησίας 'Αλεξανδρείας, ἐν τῷ 'Αναμνηστικῷ τόμῳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 1000ετηρίδος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου 'Αλεξανδρείας (Millénaire de la Bibliothèque Patriarcale d' Alexandrie). 'Αλεξάνδρεια 1953 (σ. 166 ἐξ.).

78. 'Η κουρὰ τῶν κληρικῶν καὶ τῶν μοναχῶν κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας. «ΕΕΒΣ», τ. ΚΓ' (1953) 233 ἐξ. («Κανόνιον Φαίδωνι Κουκουλέ»).

79. Les deux régimes dans l' Église unie avant le Schisme. Extraï de 1054-1954: L' Église et les Églises, σ. 105-116. Μελέτη ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τόμῳ, τῷ ὑπὸ τοῦ «Irenikon» ἐκδοθέντι, ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 900 ἐτῶν ἀπὸ τοῦ Σχίσματος, 1054-1954.

80. Orthodoxy, Protestantism and the World Council of Churches. 'Ανάτυπον ἐκ τῆς ἐπιθεωρήσεως «The Ecumenical review», April 1954, σ. 277-286.

81. Παιδεία καὶ 'Εκκλησία, ἡ ἐλπίς τοῦ 'Εθνους. 'Εν 'Αθήναις 1955. Λόγος τῆς 30ῆς 'Ιαν. 1954 ἐν τῷ Παν/μίῳ 'Αθηνῶν. 'Ανάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1955.

82. 'Η 'Ελληνική 'Ορθόδοξος 'Εκκλησία. 'Εν 'Αθήναις 1955. 'Εκδοσις τῶν ἐν τῷ Παν/μίῳ τοῦ Σικάγου, κατὰ τὰ ἔτη 1953 καὶ 1954, μαθημάτων του. 'Ανάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1955. Ἴδε κρίσεις ἐν «ΑΕΚΔ», τ. Γ' (1955) 230.

83. 'Η συνείδησις τῆς 'Εκκλησίας. 'Εν 'Αθήναις 1955. 'Ανάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1955. Πρόκειται περὶ ἐξόχου πρωτοτύπου διατριβῆς, ἐπὶ θέματος, ἐφ' οὗ οὐδὲν εἶχε μέχρι τότε γραφῆ.

84. Είναι δυνατή ἡ ἄρμονία τοῦ δημοκρατικοῦ καὶ μοναρχικοῦ πολιτεύματος τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἐνδεχομένη ἐνώσει των; Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Πεπραγμένων τοῦ Θ' Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλίας» (1953), τ. Β'. Ἀθῆναι 1955.

85. Quelques cas exceptionnels de juridiction pastorale de Monastères dans l'Église Gréque Orthodoxe. Athènes 1956. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θ», τ. ΚΖ' (1956) 19 ἐξ. Σύντομος μελέτη, ἥτις θ' ἀνεκκινουτο εἰς τὸ ἐν Κων/πόλει I Βυζαντινολ. Συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἕμως, λόγῳ τῶν τουρκικῶν βανδαλισμῶν τῆς 6ης Σεπτεμβρίου, οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων Καθηγητῶν μετέσχε.

86. Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου. Συμβολὴ εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Οἴκουμ. Συμβ. τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκδιδόμενον τόμον περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (ἀγγλιστί).

87. Προσηλυτισμὸς καὶ θρησκευτικὴ Ἐλευθερία. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδ. «Ἐκκλησία». Ἀθῆναι 1956.

88. Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Ριζαρείου Σχολῆς καὶ ἡ ἐπιμόρφωσις τοῦ κλήρου. Ἀθῆναι 1957. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Διπτύχων Ὀρθοδοξίας» τόμος Α-Β' (1957) σελ. 97 ἐξ.

89. Τὸ ἔθιμον ὡς πηγὴ τοῦ Δικαίου κατὰ τε τὴν παλαιότεραν καὶ νεωτέραν ἀντίληψιν. Ἀνακοίνωσις ἐν τῷ ἐν Βρυξέλλαις συνεδρίῳ Διεθνoῦς Συγκριτικοῦ Δικαίου. Αὐγoυστος 1958.

90. The new dogma from an eastern Orthodox stand point. Ἐν τῷ περιοδικῷ «The Ecumenical Review». 1951, vol. III, 2.

91. Zur Geschichte der orthodoxen Kirche in Griechenland. Ἐν τῷ ἐκδιδομένῳ Θεολογικῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ «Weltkirchenlexikon». 1958.

92. Die Orthodoxe Kirche. Ἐν τῷ αὐτῷ λεξικῷ. 1958 κ. ἐξ.

93. Μετέσχε τῆς συγγραφῆς τῶν συλλογικῶν ἔργων:

- 1) The doctrine of Grace. London 1932.
- 2) The Church and the Ministry. London 1936.
- 3) United Christian Front. Cambridge 1937.
- 4) The Ministry and the Sacraments. London 1937.
- 5) Dispensation in Practice and Theory with special reference to the Anglican Churches. London 1944.

94. Συμβολαὶ εἰς τοὺς πανηγυρικοὺς τόμους τῶν: 1) Σπ. Λάμπρου, 2) Χρ. Παπαδοπούλου («Ἐναίσιμα»), 3) Φαίδ. Κουκουλέ («Κανίσκιον Φαίδωνι Κουκουλέ», «ΕΕΒΣ» ἔτος ΚΓ' 1953), 4) Nathan Söderblom, 5) Paul Couturier (Lyon 1954).

Β' ΛΟΙΠΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

95. Ernest Christian Achelis (†). Νεκρολογία, «ΕΦ», τ. Θ' (1912) 528 ἐξ.
96. Ἀπάντησις. (Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως τῆς Ὁρθοδόξου καὶ Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας). «ΕΦ», τ. ΙΒ' (1913) 371 ἐξ.
97. Πῖος ὁ Ι' (†). Νεκρολογία, «ΕΦ», τ. ΙΓ' (1914) 528 ἐξ.
98. Γεώργιος Rietschel (†). Νεκρολογία, «ΕΦ», τ. ΙΓ' (1914) 412 ἐξ.
99. Γεώργιος Τυπάλδος Ἰακωβάτος καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἀφομοίωσις. «ΕΦ», τ. ΙΓ' (1914) 606 ἐξ. καὶ ΙΔ' (1915) 52 ἐξ., 134 ἐξ.
100. Περὶ ἐκκλησιαστικῶν Φροντιστηρίων. Εἰσῆγησις εἰς τὴν Νομοπαρασκευαστικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ 1914.
101. Διατὶ ὄχι τοῦ Παύλου; «ΕΚ», τ. Η' (1918) 356.
102. Ἡ ἐνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἡ θέσις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν. «ΕΚ», τ. Η' (1918) 344 ἐξ., 372 ἐξ., 393 ἐξ.
103. Ἡ Χριστιανικὴ Ἀδελφότης τῶν Νέων. «ΕΚ», ἔτος Θ' (1919) 399 ἐξ.
104. Ὁ Βασιλεὺς τοῦ σιδήρου. «ΕΚ», ἔτος Θ', τ. Γ' (1919) 204.
105. Αἱ ἀλάνθαστοι ἀξιώσεις. «ΕΚ», ἔτος Θ', τ. Γ' (1919) 3 ἐξ.
106. Ἐνωτικοὶ Πόθοι. «ΓΠ», τ. Γ' (1919) 239 ἐξ.
107. Ἡ νέα Congregatio καὶ τὸ νέον Ἰνστιτούτον. «ΓΠ», τ. Γ' (1919) 10 ἐξ.
108. Ὁρθόδοξων καὶ Ἀγγλικανῶν Θεολογικαὶ συζητήσεις. «ΕΚ», ἔτος Θ' (1919) 518 ἐξ. καὶ τ. Γ' (1919) 15 ἐξ. (συνεργασία μετὰ τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου).
109. Ποῦ ἀνήκετε; «ΕΚ», τ. ΙΑ' (1920) 49-51. Σπουδαϊότατον ἄρθρον περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Προτεσταντῶν.
110. Ἡ ἐνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1923.
111. Ὁρθόδοξοι καὶ Ἀγγλικανοί. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1923.
112. Ernest E. Unwin: Religion and Biology. Βιβλιοκρισία, ἐν «Θ.», τ. Α' (1923) 362.
113. F. Woodlock: Constantinople, Canterbury and Rome. A criticism of Bishop Gore's Theory of the Catholic Church. London 1923. Βιβλιοκρισία, ἐν «Θ.», τ. Α' (1923) 358 ἐξ.
114. Edmund Smith Middleton, D. D.: Unity and Rome. New York, 1923. Βιβλιοκρισία, ἐν «Θ.», τ. Β' (1924) 100.
115. George Milligan: Here and there among the Papyri. New York. Βιβλιοκρισία, ἐν «Θ.», τ. Β' (1924) 207.
116. John R. Mott: Confronting Young Men with the Living Christ. Βιβλιοκρισία, ἐν «Θ.», τ. Β' (1924) 207.
117. Περὶ ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κλήρου. Ἐφημερίς «Πατρὶς» 12 Ἰανουαρίου - 24 Φεβρ. 1924. Σειρὰ περισπουδάστων ἄρθρων.

118. Περὶ τῆς θέσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι προσφύγων. Εἰσήγησις, ὡς ἀντιπρο-
έδρου, ἐν τῷ ἐν Στοκχόλμῃ Ἐκκλησ. Συνεδρίῳ, 6-8 Αὐγούστου 1925.
Τὴν εἰσήγησιν ἀπεδέχθη πλήρως τὸ Συνέδριον.
119. Ἡ σύγχρονος φοιτητικὴ νεολαία καὶ αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαί. Διάλεξις ἐν
τῷ ἀμφιθεάτρῳ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς τὰ μέλη τῆς Χ.Α.Ν. 1926.
120. Εἰσήγησις εἰς τὴν ἐν Βιέννῃ Ὀργαν. Ἐπιτρ. «Πίστις καὶ Ἐκκλ. Διοί-
κησις». 1926 (Αὐγούστος 23).
121. Εἰσήγησις εἰς τὴν ἐν Λωζάννῃ Συνέλευσιν τοῦ «Παγκοσμίου Συνδ. πρὸς
προαγωγὴν διεθνοῦς φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν». 1926 (Αὐγούστος 30).
122. Εἰσήγησις ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις Βαλκανικῇ Συνδιασκέψει τοῦ «Παγκ.
Συνδέσμου πρὸς προαγωγὴν διεθνοῦς φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν»
ὡς Γενικοῦ Γραμματέως. 1926.
123. Τὸ Συνέδριον τῆς Λωζάννης. «Ε», τ. Ε' (1927) 185 ἐξ., 193 ἐξ., 201 ἐξ.
124. Εἶναι ὁ φοιτητῆς κοινωνικὸς παράγων; Διάλεξις ὁργανωθεῖσα ὑπὸ τῆς
Χ.Α.Ν. ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. 1927.
125. Εἰς δευτερολογίαν ἀπάντησις (πρὸς τὸν Μητροπολίτην Μεσσηνίας Μελέ-
τιον). «Θ», τ. Ε' (1927) 172.
126. Roma locuta est. «Ε», τ. Σ' (1928) 97 ἐξ. Ἀξιολογώτατον ἄρθρον ἐπὶ τῆς
ἀπαντήσεως τοῦ Ρώμης Πίου XI περὶ τοῦ ἐν Λωζάννῃ Παγχριστιανικοῦ Συ-
νεδρίου.
127. Ὑπόμνημα περὶ τῆς Χ.Α.Ν. «Α», τ. ΜΑ' (1928) 201-202.
128. Ἡ σημασία τοῦ θρησκευτικοῦ τύπου. «Ε», τ. Ζ' (1929) 58 ἐξ.
129. Βατικανὸν καὶ Κυρηνάιον ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου. «Α», τ. ΜΒ' (1929)
57-59.
130. Ἡ στάσις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἔναντι τῆς ὁργανώσεως «Πίστις
καὶ Διοίκησις». «Ε», τ. Ζ' (1929) 329 ἐξ.
131. Περὶ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν καὶ τῆς ἀναγκαίας δι' αὐτὴν ἠθικῆς καὶ
θρησκευτικῆς βάσεως. «Ε», τ. Ζ' (1929) 345 ἐξ.
132. Τί δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ θρησκευτικὸς τύπος, διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς
οἰκουμ. κινήσεως. Λόγος ἐν τῷ ἐν Κολωνίᾳ συνελθόντι Παγκοσμίῳ Συνεδρίῳ
τοῦ Ἐκκλ. Τύπου. «Ε», τ. Ζ' (1929) 58.
133. Emhardt Barden καὶ Saw. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ Δύσει. Νέα
Ἔδρα 1928. Βιβλιοκρισία, ἐν «Ε», τ. Ζ' (1929) 15.
134. Κάρολος Μπρέντ (†). Νεκρολογία, «Ε», τ. Ζ' (1929) 118 ἐξ.
135. Τὸ Καταστατικὸν καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ «Παγκοσμίου Συνδέσμου διεθνοῦς
φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν». Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ. Ἀθῆναι 1930.
136. Λόγοι καὶ εἰσηγήσεις εἰς τὴν ἐν Mürren τῆς Ἑλβετίας ἐτησίαν συν-
έλευσιν τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκ. Συνδέσμου διεθνοῦς φι-
λίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν. Αὐγούστος 1930.
137. Περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν «Prager Presse», Μάιος 1930.
138. Περὶ τὴν ἐνωτικὴν κίνησιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐν «Ἐργασίᾳ», ἔτος Β' (1931)
τευχ. 75(6 Ἰουνίου) σ. 571ἐξ.

139. P. Hieronymus Engberding O.S.B., Das eucharistische Hochgebet der Basileios liturgie. Münster, Aschendorff 1931. Βιβλιοκρισία, ἐν «ΕΕΒΣ», τ. Η' (1931) 362-364.
140. Ἡ συνεργασία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐν τῷ τόμῳ τῶν Πρακτικῶν τοῦ Α' ἐν Ἀθήναις Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων. 1931.
141. Περὶ τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Ἀφοπλισμοῦ. «Ἔστια», ἔτος ΛΣ' (1932) φ. 13438 τῆς 3ης Φεβρ. Ἴδε σχόλιον ἐν «Ε», τ. Ι' (1932) 54.
142. Λόγος περὶ τοῦ ὁμοτίμου Καθηγητοῦ Ἰ. Μεσολωρᾶ, ἐν τῇ πρὸς τιμὴν του τελετῇ ἐν τῷ Παν/μίῳ Ἀθηνῶν. 1932.
143. Ὁ ἱερεὺς ἐν τῇ Κοινωνίᾳ. Λόγος ἐν τῷ Α' συνεδρίῳ τοῦ Ἐφημερικκοῦ Κλήρου τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. 1932.
144. Ἡ οἰκονομικὴ ἐξασφάλις τοῦ κλήρου καὶ ἡ μόρφωσις του. «Α», τ. ΜΣ' (1933) 17 ἐξ.
145. Αἱ ἐφετειναι συσκέψεις τῶν εἰρηνευτικῶν ὀργανώσεων. «Ε», τ. ΙΑ' (1933) 326 ἐξ.
146. Τὸ νεώτερον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν Θρησκευτικῶν ἐν τοῖς Σχολείοις Μ. Ἐκπαιδευσεως. «Α», τ. ΜΣ' (1933) 34 ἐξ. 56 ἐξ.
147. Ἡ ἐσωτερικὴ Ἱεραποστολή. «Α», τ. ΜΣ' (1933) 82 ἐξ.
148. Μία δικαία διαμαρτυρία. Ἐπιστολὴ περὶ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ ζητήματος. «Α», τ. ΜΣ' (1933) 183 ἐξ.
149. Αἱ ἐν Βουλγαρίᾳ συσκέψεις καὶ ἡ κατ' αὐτὰς παρουσία τῆς Α.Μ. τοῦ Πατριάρχου τῆς Ρουμανίας. «Α», τ. ΜΣ' (1933) 185 ἐξ.
150. Ἀνάγκη πανορθοδόξου ἐπικαινωσίας. «Α», τ. ΜΣ' (1933) 281 ἐξ.
151. Σεβ. Arthur C. Haedlam, C.H.D.D. What it means to be a Christian. London 1932. Βιβλιοκρισία, ἐν «Θ», τ. ΙΑ' (1933) 367 ἐξ.
152. Ἡ χριστιανικὴ διάθεσις ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν εἰρήνην. «Α», τ. ΜΣ' (1933) 303 ἐξ.
153. Στεφάνου Zankow (Καθηγητοῦ τοῦ Κανον. Δικαίου ἐν Σόφια). Τὸ Δίκαιον τοῦ γάμου ἐν τῇ σοβιετικῇ Ρωσίᾳ, 1930.—Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία, 1931.—Ἡ «διεκκλησιαστικὴ» θέσις τῆς Βουλγ. Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας.—Αἱ θεμελιώδεις διατάξεις τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἰς τὰ σλαβικὰ κράτη, 1933. Βιβλιοκρισία τῶν ἀνωτέρω πραγματειῶν, ἐν «Α», τ. ΜΣ' (1933) 327 ἐξ.
154. Prof. D. Dr. Alfred Dedo Müller, Religion und Altag, Gott und Götze im Zeitalter der Realismus. Furche Verlag. 1932. Βιβλιοκρισία, ἐν «Α», τ. ΜΣ' (1933) 341.
155. Walther Nolker, Das Wollkomehheits ideal des origines. Tubingen 1931. Βιβλιοκρισία, ἐν «Α», τ. ΜΖ' (1934) 8 ἐξ.
156. A. Arnou S. I., L' organisation internationale du travail et les catholiques. Paris 1933. Βιβλιοκρισία, ἐν «Α», τ. ΜΖ' (1934) 54 ἐξ.

157. Ἄηρ — Ἐπιτάφιος. «Α», τ. ΜΖ' (1934) 57-58.
158. Ἡ κρίσις τῆς Ἱερωσύνης. «Α», τ. ΜΖ' (1934) 73-75.
159. Ἐπὶ τοῦ περὶ Βουλγαρ. Σχίσματος βιβλίου τοῦ Καθηγητοῦ Τσαγκάφ. «Α», τ. ΜΖ' (1934) 129-132.
160. «Γνώσεσθε τὴν Ἀλήθειαν». Πρόλογος ἐν τῷ Β' τεύχει (1934-1935) τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Φοιτητικοῦ Θεολογικοῦ Συνδέσμου.
161. Ὁ Μέγας Ἀήρ. (Ἀπάντησις εἰς ἐπιστολὴν Βεν. Α. Κώτα). «Α», τ. ΜΖ' (1934) 142 ἐξ.
162. Ἐκκλησία καὶ Πολιτική. Ἄρθρον ἐν «Ἐλ. Βῆμα», ἔτος ΙΓ' (1934) φ. 4502 τῆς 31ης Ὀκτ. Ἴδε σχόλιον ἐν «Ε», τ. ΙΒ' (1934) 348.
163. Ἀνέκδοτον Ἱστορικὸν ἔγγραφον τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου. «Ἑλληνικά», τ. 8 (1935) 152-53.
164. Κανονισμοὶ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον 1935. Βιβλιοκρισία, ἐν «Ε», τ. ΙΓ' (1935) 63 ἐξ.
165. Ἡ Ἁγία Ἀπολλωνία. «Ε», τ. ΙΓ' (1935) 90 ἐξ.
166. Τὸ κράτος καὶ τὸ Βατικανόν. Ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἐργασία», 1935, τεύχος 266. Ἴδε σχόλιον ἐν «Ε», τ. ΙΓ' (1935) 52.
167. Ἡμαρτημένων ἔλεγχος. «ΝΣ», τ. Α' (1935) 305 ἐξ.
168. Ἐπιστολή. «Α», ΜΘ' (1936) 104.
169. Τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις Συνέδριον τῆς Ὁρθ. Θεολογίας. «Α», τ. ΜΘ' (1936) 366-367.
170. Ἐναρκτήριος Λόγος ἐν τῷ Α' ἐν Ἀθήναις Πανορθοδόξῳ Θεολογικῷ Συνεδρίῳ (συγκληθέντι τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Καθηγητοῦ). «Ε», τ. ΙΔ' (1936) 386 ἐξ.
171. Αἱ ἐνωτικαὶ ὀργανώσεις καὶ ἡ Ἐκκλησία μας. «Ε», τ. ΙΔ' (1936) 280-282.
172. Ἐπιστολαὶ πρὸς τὴν «Ἐκκλησίαν» (περὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ κ. Μπρατσιώτου). «Ε», τ. ΙΔ' (1936) 141.
73. Κράτος, Ἔθνος, Ἐκκλησία ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου. «Ε», τ. ΙΔ' (1936) 111-114.
174. Ἡ θέσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. «Ἐστία», ἔτος ΜΒ' (1936) φ. 14290, σ. 2(8 Φεβρ.).
175. Τὸ Α' ἐν Ἀθήναις Θεολογικὸν Συνέδριον. «Ε», τ. ΙΔ' (1936) 41-44.
176. Περὶ τῶν Πεπραγμένων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου. Ἀνακοίνωσις ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Βαλκανικῇ Συνδιασκέψει τῆς Δαλματίας. Ὁ Καθηγητὴς ὑπέρξε Γεν. Γραμμ. τοῦ Ἐθν. Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος. 1936.
177. Περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Α'. Θεολογ. συνεδρίου τῶν ὀρθοδόξων Θεολόγων. Ἐν «The Christian East», 1936, XVI, 1-2.
178. Prälat D. Dr. Albert Ehrhard (Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπ) μίτου τῆς Βόννης) Überlieferung und Bestand der hagiographischen Literatur der griechischen Kirche. Leipzig 1936. Βιβλιοκρισία, ἐν «ΕΕΒΣ», τ. ΙΒ' (1936) 520.
179. Ἀποχαιρετιστήριος Λόγος τοῦ Α' Συνεδρίου τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας. Ἐν Ἀθήναις 1937. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΕΕΘΣ» τοῦ 1937. Ἴδε καὶ «Ε», τ. ΙΔ' (1936) 409.

180. Περὶ τῆς θέσεως καὶ τῶν κινδύνων τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου. Ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ἐν Ὁξφόρδῃ Συνέδριον τοῦ Συνδέσμου πρὸς προαγωγὴν διεθνούς φιλικίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν. 1937.
181. Ἡ κοινωνικὴ ἀξία τοῦ Χριστιανισμοῦ. 1937. Διάλεξις πρὸς τοὺς φοιτητὰς ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Χ.Α.Ν.
182. Στοκχόλμη — Ὁξφόρδη. «Ε», τ. ΙΕ' (1937) 348 ἐξ. Ἴδε ἀριθ. 52. Ἄρθρα περὶ τῆς ἐν Ὁξφόρδῃ ἀπὸ 12-16 Ἰουλίου συσκέψεως τοῦ «Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ».
183. Λωζάννη - Ἐδιμβούργον. «Ε», τ. ΙΕ' (1937) 357 ἐξ., 368 ἐξ., 377 ἐξ., 386 ἐξ. Ἴδε ἀριθ. 52. Ἄρθρα περὶ τῆς ἀπὸ 13-18 Αὐγούστου ἐν Ἐδιμβούργῳ γεν. συνελούσεως τῆς παγχριστ. ὁργανώσεως «Πίστις καὶ Διοικήσις».
184. Ἐπίσκοπος Ammundsen (†). Νεκρολογία, «Ε», τ. ΙΕ' (1937) 62.
185. Ἡ Θεολ. Σχολὴ τοῦ Παν/μίου πρὸς τοὺς εὐεργέτας τῆς. «Ε», τ. ΙΕ' (1937) 365.
186. Ἐπὶ τῇ γνωμοδοτήσῃ τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου «Περὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐκκλ. δικαστηρίων διὰ τοὺς καθαιρεθέντας Ἀρχιερεῖς». Ἐπιστολὴ ἐν «Ε», τ. ΙΕ' (1937) 93.
187. Prof. Dr. Friedrich Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937. Βιβλιοκρισία, ἐν «Ε», τ. ΙΕ' (1937) 111 ἐξ.
188. Albert Ehrhardt: Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16 Jahrhunderts. Leipzig 1937. Βιβλιοκρισία, ἐν «ΕΒΒΣ» τ. ΙΓ' (1937) 481.
189. Ἡ ἑορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ ἡ σημασία τῆς διὰ τοὺς νέους. «Α», τ. ΝΑ' (1938) 269-273. Λόγος ἐν τῷ Κολλεγίῳ Ἀθηνῶν.
190. Prälat D. Dr. Erhardt, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16 Jahrhunderts. Leipzig 1938. Βιβλιοκρισία, ἐν «ΕΒΒΣ», τ. ΙΔ' (1938) 563.
191. Τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ οἱ Ἐπισκέπται του. «Α», τ. ΝΑ' (1938) 252 ἐξ.
192. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (†). Νεκρολογία, «Α», τ. ΝΑ' (1938) 161 ἐξ. Ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν «Θ», τ. ΙΓ' (1938) 401 ἐξ.
193. Περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν διεθνῶν προβλημάτων. Διάλεξις δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν τόμον τῶν διαλέξεων «Τῆς Ταξειδευούσης Ἑλληνικῆς Λέσχης» (The Hellenic travelling Club). 1938.
194. Ἀποχαιρετιστήριος Λόγος τοῦ Α' Συνεδρίου τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας. (Discours de Clôture du Président du 1er Congrès de Theologie Orthodoxe à Athènes) Athènes 1939. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Procès Verbaux...» μετὰ γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς μεταφράσεως.
195. Ἀπάντησις εἰς τὴν «περὶ τῆς δικαστικῆς ιδιότητος τοῦ πνευματικοῦ» πραγματείαν τοῦ Ἀρχιμ. Ἐμμ. Ι. Καρπαθίου (νῦν Μητροπ. Κῶ). «Ε», τ. ΙΘ' (1941) 13.

196. Πρὸς νέους προσανατολισμούς. «Π», τ. ΙΑ' (1946) 29 ἐξ. Γενικὴ θεώρησις τῆς θρησκευτικῆς καὶ Ἐκκλησιαστικῆς μας ζωῆς, ὡς αὕτη διαμορφοῦται μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον.
197. Ἡ μεταπολεμικὴ φωνὴ καὶ θέσις τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἀθή-
ναι 1946. Κρίσεις ἐν «Π», τ. ΙΒ' (1947) 49.
198. Ὁ Παγκόσμιος Σύνδεσμος Διεθνoῦς φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν. «Ε», τ.
ΚΓ' (1946) 63.
199. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ Οἰκουμένῃ (Πεντηκοστή, 1 Ἰουνίου
1947). «Π», τ. ΙΒ' (1947) 116-121. Σύντομος, ἱστορικὴ, ἐκλαϊκευμένη ἀνασκό-
πησις τῆς πορείας τοῦ Χριστιανισμοῦ.
200. Ὁ Ἐπίσκοπος Α. C. Headlam (†). Νεκρολογία, «Ε», τ. ΚΔ' (1947)
87 ἐξ.
201. Κράτος καὶ Βασιανόν. 2 ἄρθρα εἰς τὸ «Βῆμα» τῆς 1ης καὶ 2ας Ἰουλίου 1947.
202. Ἐπιστολὴ ἐπὶ τῇ ἐκδόσει. «ΑΕΚΔ», τ. Β' (1947) 103.
203. Περὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαιδεύσεως. «Ε», τ. ΚΕ' (1948)
131 ἐξ.
204. Τὸ σύνταγμα καὶ ἡ θρησκεία. «Ε», τ. ΚΕ' (1948) 292 ἐξ.
205. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἄρθρων περὶ θρησκείας καὶ Ἐκκλησίας (Περὶ
τὸ Σχέδιον τοῦ Συντάγματος). «Βῆμα» τῆς 29ης καὶ 30ῆς Ἰουλίου 1948·
ἀνεδημοσιεύθησαν καὶ ἐν τῇ «Ε», τ. ΚΕ' (1948) 263 ἐξ. 292 ἐξ.
206. Προσφώνησις τοῦ Κοσμητοροῦ πρὸς τοὺς Αετεῖς φοιτητάς. (Τὸ πρῶτον
ἔθεσπισθῆ ἡ ἑορτὴ αὕτη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο). «Ε», τ. ΚΕ' (1948) 388 ἐξ.
207. Περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀπ. Παύλου. Λόγος ἐν τῷ Καθεδρικῷ
Ναῷ Κορίνθου, ἐπὶ τῇ ἐβδομάδι τοῦ Ἀπ. Παύλου, 20-27 Ἰουνίου 1948.
208. Ἡ πρὸς τὴν Ἐκκλ. τῆς Ἑλλάδος βοήθεια τῶν ξένων Ἐκκλησιῶν.
«Ε», τ. ΚΕ' (1948) 117 ἐξ.
209. Ἐκθέσεις περὶ τῆς ἐν Celigny συσκέψεως περὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν.
«Ε», τ. ΚΕ' (1948) 51 ἐξ.
210. Ὁ ἐν Ἑλλάδι περιορισμὸς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ προσηλυ-
τισμὸς. (Ἀπάντησις εἰς ἄρθρον τοῦ Ἀμερικανικοῦ περιοδικοῦ «The christian
Century» 17-11-49). «Ε», τ. ΚΣ' (1949) 35-38.
211. Ἐκθέσεις τῆς διαχειρίσεως τῆς συνδρομῆς τῶν ξένων Ἐκκλησιῶν πρὸς
τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος.
- α) Ἀπὸ 17/10/1947-31/12/1948. «Ε», τ. ΚΣ' (1949) 83 ἐξ.
- β) Ἀπὸ 1/1/1949-30/4/1950. «Ε», τ. ΚΖ' (1950) 181 ἐξ.
- γ) Ἀπὸ 1/5/50-30/4/51. Παράρτημα «Ε», φύλλον 1ης Δεκεμβρίου 1951.
- δ) Ἀπὸ 1/5/51-30/4/52. Παράρτημα «Ε», φύλ. 20-21, τῆς 1ης Ν/βρίου 1952.
- ε) Ἀπὸ 1/5/52-30/4/53. «Ε», τ. ΛΑ' (1954) 137 ἐξ.
- ς) Ἀπὸ 1/5/53-30/4/54. «Ε», τ. ΛΒ' (1955) 281 ἐξ.
- ζ) Ἀπὸ 1/5/54-30/6/55. Εἰς αὐτοτελὲς τεῦχος.
- η) Ἀπὸ 1/7/55-30/6/56. Εἰς αὐτοτελὲς τεῦχος.
- θ) Ἀπὸ 1/7/56-30/6/57. Εἰς αὐτοτελὲς τεῦχος.
- Ὅλαι αἱ ἐκθέσεις αὗται μετεφράσθησαν ἀγγλιστί.

212. Ἀπολεσθεῖσα εὐκαιρία ριζικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς μορφώσεως καὶ τῆς συντηρήσεως τοῦ κλήρου. Ἀθῆναι 1949. Κρίσεις ἐν «ΑΕΚΔ», τ. Δ' (1949) 196.
213. Αἱ ἠθικαὶ βάσεις τοῦ Ο.Η.Ε. (Ραδιοφωνικὴ ὁμιλία κατὰ τὴν ὥραν τῶν Ἦν. Ἑθνῶν. 19/12/48). «Ε», τ. ΚΖ' (1949) 25 ἐξ.
214. Ἡ νέα στροφή τοῦ Βατικανοῦ. «Βῆμα» 11/4/50, 12/4/50, καὶ 14/4/50. Τρία λίαν ἐνδιαφέροντα ἄρθρα τὰ ὁποῖα ἀνεδημοσιεύθησαν καὶ ἐν «Ε», τ. ΚΖ' (1950) 133 ἐξ., 147 ἐξ., 165 ἐξ. Κρίσεις «ΑΕΚΔ», τ. Ε' (1950) 62-63.
215. Παῦλος ὁ ἀτρόμητος. «Ε», τ. ΚΖ' (1950) 214-216.
216. Τὸ νέον δόγμα. «Ε», τ. ΚΖ' (1950) 354 ἐξ. 368 ἐξ.
217. Ὁ Ποντίφηξ Ρώμης καὶ ὁ ἑορτασμὸς τοῦ Ἀπ. Παύλου. «Ε», τ. ΚΗ' (1951) 148 ἐξ.
218. Περὶ τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Κανονικὸν σημείωμα. «Ε», τ. ΛΑ' (1951) 251 ἐξ.
219. Προσφώνησις πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Ὁρθοδόξων καὶ ξένων Ἐκκλησιῶν, ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας, ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς 1900ῆς ἐπετείου τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀπ. Παύλου εἰς Ἑλλάδα. 1951.
220. Τὸ περιοδικὸν τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν οἰκογένειαν. «Χαρ. Σπίτι», ἔτος Α' (1952) 3.
221. Ἐκθεσις περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλ. τῆς Ἑλλάδος ἀναπτυχθείσης ἀλληλοβοηθείας τῶν ξένων Ἐκκλησιῶν. «Ε», τ. ΚΘ' (1952) 345 ἐξ.
222. Οἱ μικτοὶ γάμοι. «Ε», τ. ΚΘ' (1952) 156.
223. Γρατιανός. (Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου κανονιολόγου τῶν μέσων χρόνων). «Ε», τ. ΚΘ' (1952) 165 ἐξ.
224. Ἡ ἐκπροσώπησις τοῦ Βατικανοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. «Καθημερινή» 25ῆς Μαρτίου 1952. Ἀνεδημοσιεύθη καὶ ἐν «Ε», τ. ΚΘ' (1952) 120 ἐξ.
225. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀμερικῆς. «Χαρ. Σπίτι», ἔτος Β' (1953) 195.
226. Ἐγκατέλειπον τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐγκαταλείπουν καὶ τὴν Ἑλλάδα; (Ἐνδιαφέρον ἄρθρον περὶ τῶν προϊσταμένων τῆς ἐν Ἑλλάδι Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας). «Ε», τ. ΛΑ' (1954) 226.
227. Ἡ 10ετηρὶς τοῦ Ο.Η.Ε. Λόγος εἰς τὸν «Παρνασσόν» (23/10/54). «Ε», τ. ΛΑ' (1954) 383 ἐξ.
228. Sören Kierkegard (1813-1855). «Ε», τ. ΛΒ' (1955) 256 ἐξ.
229. Εἰς ἔκκλησιν ἀπάντησις. (Ἐπὶ τῷ παγκοσμίῳ ὀκταήμερῳ ἑορτασμῷ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως). «Ε», τ. ΛΒ' (1955) 34 ἐξ.
230. Dr. John Mott (†). Νεκρολογία, «Ε», τ. ΛΒ' (1955) 59.
231. Werner Elert (†), Abendmahl und Kirchengemeinschaft in der alten Kirche, hauptsächlich des Ostens. Berlin 1954. Βιβλιοκρισία, ἐν «Θ», τ. ΚΖ' (1956) 164 ἐξ. Ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸ «Ecumenical Review», Ὀκτώβριος 1955, μέ τινας παραλλαγάς.
232. Ἑλλάς καὶ Βατικανόν. Νὰ συναφθῇ Κογκορδᾶτον ἢ διπλωματικαὶ σχέσεις; «Βῆμ-9-56. α» 19

233. Ἑλλάς καὶ Βατικανόν: Δὲν χρειάζονται οὔτε διπλωματικαὶ σχέσεις. «Βῆμα» 20-9-56.
234. Τὰ νειᾶτα καὶ ἡ θρησκεία. Διάλεξις ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ νέου ἰδιοκτήτου κυρίου τῆς Χ.Ε.Ν., τῇ 9ῃ Φεβρ. 1955, δημοσιευθεῖσα κατὰ τὸ στενογραφεῖον κείμενον. Ἀθήναι 1956.
235. Ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τῆς Χ.Α.Ν. (29 Μαρτίου 1948). Ὁμιλία δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ ἑορταστικὸν τεύχος: Τὰ 30 χρόνια τῆς Χ.Α.Ν. Ἐν Ἀθήναις 1956, σελ. 32-41.
- 236 Μήνυμα ἐπὶ τῇ 100ετηρίδι τῆς Παγκοσμίου Χ.Α.Ν. πρὸς τὰ μέλη τῆς ἀδελφότητος. Ἐν τῷ αὐτῷ ἑορταστικῷ τεύχει, σελ. 55 ἐξ.
237. Le Roy Edwin Froom: The prophetic Faith of our Fathers. Washington. Βιβλιοκρισία, ἐν «Θ», τ. ΚΖ' (1956) 167 ἐξ.
238. Τὸ ἔργον τῶν «Διακονισσῶν». «Χαρ. Σπίτι», ἔτος 5' (1957) 315.
339. Πῶς θὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν; Ἄρθρον ἐν τῇ συλλογῇ «Τὸ οἰκουμενικὸν πρόβλημα ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ».
240. «Gud habe bestämt honom till nagot stort». Νεκρολογία τοῦ Ἀρχ/που Οὐψάλας Söderblom. Στοκχόλμη 1931.
241. Αἱ ἀπολαυαὶ τῶν κληρικῶν. «Βῆμα» 4-1-57.
242. Πῶς ἔχει τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας. «Βῆμα» 5-1-57.
243. Ἡ θέσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ Οἰκουμενικότης. «Βῆμα» 20-1-57.
244. Προάγουσιν τὴν ἔνωσιν αἱ Οὐνιτικαὶ ἐνέργειαι; «Βῆμα» 17-5-57.
245. Ἐπιστολὴ (ἐπὶ τῇ ἐκδόσει), «Κιβωτὸς» τ. Α' . σελ. 134.
246. Ἡ σημασία τῆς Ἀναστάσεως. «Ἀμπελος», ἀρ. 6, Ἰούνιος 1957.
247. Ἀνασκόπησις καὶ προοπτικὴ. «ΟΣ», τ. Α' (1968) 1 ἐξ.
248. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ἡ Οἰκουμενικὴ κίνησις. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 17 ἐξ., 33 ἐξ.
249. Ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ο.Η.Ε. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 23 ἐξ. Λόγος ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ «Παρνασσού», τῇ 24)10)1957.
250. Ἐκκλησία καὶ ἔθνικα συμφέροντα ἐξ ὀρθοδόξου ἀπόψεως. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 54 ἐξ., 69 ἐξ.
251. Ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψις τοῦ Ἀνατολικοῦ Χριστιανισμοῦ. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 57 ἐξ.
252. Ὁ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου Ἀγαθάγγελος (†). Νεκρολογία «ΟΣ», τ. Α' (1958) 63-64.
253. H. Waddams, Anglo - Russian Theological Conference, Μόσχα, Ἰουλίου 1956. Πρόλογος τοῦ Ἀρχ/που Ὑόρκης A. M. Ramsey, London, the Faith Press, 1958. Βιβλιοκρισία, ἐν «ΟΣ», τ. Α' (1958) 64.
254. Πλήρης ἀπογοήτευσις. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 67 ἐξ.
255. Ἡ νέα Δεσποτικὴ ἑορτὴ. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 71 ἐξ.
256. Ἀπαράδεκτος ἀνοχή. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 72 ἐξ.
257. Ἡ πλήρωσις τῶν ἐπίσκοπικῶν ἐδρῶν. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 83 ἐξ.

258. Τὰ ἐκλογικὰ προγράμματα καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ Πολιτικὴ. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 99 ἐξ.
259. Ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 105 ἐξ., 130 ἐξ.
260. Ἡ ἀληθινὴ θρησκευτικότης. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 114 ἐξ., 134 ἐξ.
261. Τὰ θέματα τῆς Πανορθοδόξου Προσυνόδου. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 148 ἐξ., 163 ἐξ., 180 ἐξ.
262. Ὁ ἔλεγχος τῆς θρησκευτικότητος. «ΟΣ», τ. Α' (1958) 169 ἐξ., 183 ἐξ.
263. Προσφερόμεν σήμερον Χριστιανικὴν ἀγωγὴν; «ΟΜ», ἔτος Β' (1958), τεύχος 5, σ. 4.
264. Ἡ Ἐξωσχολικὴ Ἀγωγή. Διάλεξις δοθεῖσα εἰς τὸν «Παρνασσόν» τῆ 11/4/57. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ μηνιαίου Δελτίου «Ἑλληνικὰ Θέματα» τ. 2ος (1955) ἀριθ. 18, σελ. 167.
265. Χρονογραφικὰ Σημειώματα, ἐκ τοῦ Παγχριστιανικοῦ Συνεδρίου τῆς Γενεύης. «ΓΠ», τ. Β' (1921) 17 ἐξ., 229 ἐξ.
266. Ἡ συσσωμάτωσις τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας. «Ἐργασία», ἔτος Α' (1930) τεύχος 14 (12 Ἀπριλίου) σ. 17.
267. Ὑπῆρξε συνεργάτης πολλῶν σπουδαίων ἐλληνικῶν καὶ ξένων Περιοδικῶν καὶ Λεξικῶν ἦτοι:
- 1) Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ.
  - 2) Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη.
  - 3) Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία.
  - 4) Internationale Kirchliche Zeitschrift.
  - 5) Die Christliche Welt.
  - 6) Ecumenical Review.
  - 7) Theological Quarterly.
  - 8) Irénikon.
  - 9) The Christian East.
  - 10) Civiltà Catholica.
  - 11) Pulpit.
  - 12) Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft.
  - 13) Kyrios (Berlin).
  - 14) Theologische Literatur Zeitung.
  - 15) Eiche.
  - 16) Die Religion in Geschichte und Gegenwart 1η, 2α καὶ 3η ἔκδοσις.
  - 17) Ekklesia.
  - 18) Weltkirchenlexikon (Oekumenisches Hanbuch).